

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OILY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI**

TOSHKENT MOLIYA INSTITUTI

MAGISTRATURA BO'LIMI

Qo'lyozma huquqida
UDK: _____

TURSUNXO'JAYEV ISMATULLO YAXYOXOH O'G'LI

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI BYUDJETDAN TASHQARI
PENSIYA JAMG'ARMASI DAROMADLARI VA
XARAJATLARI MUTANOSIBLIGINI TA'MINLASH YO'LLARI**

Mutaxassislik: 5A231301 – “Pensiya ishi”

Magistr akademik darajasini olish ushun yozilgan

DISSERTATSIYA

Ilmiy rahbar:

G.A.Kasimova

TOSHKENT – 2018

KIRISH.....	3
1-BOB. BYUDJETDAN TASHQARI PENSIYA JAMG'ARMASI FAOLIYATINI TASHKIL ETISHNING NAZARIY-HUQUQIY ASOSLARI.....	6
1.1. Pensiya jamg'armasining shakllanish tarixi va aholini ijtimoiy himoya qilish tizimidagi o'rni.....	6
1.2. Pensiya jamg'armasi faoliyatini tartibga solish va boshqarishda davlat siyosatining o'ziga xos xususiyatlari	14
1.3. Xorijiy mamlakatlarda pensiya fondlari faoliyati tajribalari.....	21
Birinchi bob bo'yicha xulosa.....	27
2-BOB. PENSIYA JAMG'ARMASI MABLAG'LARINING SHAKLLANISHI VA ULARDAN FOYDALANISH AMALIYOTI TAHLILI	28
2.1. Byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi mablag'larining shakllanishi holatining tahlili	28
2.2. Byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi mablag'laridan foydalanish amaliyoti tahlili.....	34
2.3. Byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi tomonidan davlat pensiyalarini hisoblash, tayinlash va to'lash tartibi.....	41
Ikkinchi bob bo'yicha xulosa.....	51
3-BOB. BYUDJETDAN TASHQARI PENSIYA JAMG'ARMASI MOLIVAVIY BARQARORLIGINI TA'MINLASH MASALALARI.....	53
3.1. Pensiya jamg'armasi daromadlari va xarajatlari mutanosibligini ta'minlash.....	53
3.2. O'zbekistonda pensiya ta'minoti tiziminining uzoq muddatli istiqbolda barqaror amalga oshirilishini ta'minlash.....	57
Uchinchi bob bo'yicha xulosa.....	64
XULOSA VA TAKLIFLAR.....	65
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.....	68

KIRISH

Mavzuning dolzarbligi. O‘zbekistonda aholini ijtimoiy muhofaza qilishga va kuchli ijtimoiy siyosat olib borishga qaratilgan davlat siyosati izchil amalga oshirilmoqda. Aholini ijtimoiy muhofaza qilish tamoyili mamlakatimiz ichki siyosiy barqarorligi uchun o‘ta muhim shartlardan biri ekanligini ta’kidlab o‘tish joiz. Mazkur tamoyilning ahamiyati ijtimoiy ziddiyatlarning oldini olishga qaratilgani va mamlakat mustaqilligini saqlab qolishni zaruriy shartidir.

O‘zbekistonda 2017-yil jamiyatimiz hayotidagi yangilanish jarayonlari va islohotlarni rivojlantirish va chuqurlashtirishning mantiqiy davomi bo‘lib, iqtisodiyotimizning salohiyati, barqarorligi va mutanosibligini mustahkamlash yo‘lida, eng muhimi, ijtimoiy himoyani kuchaytirishga va xalqimizning turmush darajasini yaxshilashga qaratilgan ishlarimizda yangi va yuksak bosqich bo‘ldi. Yurtboshimiz Shavkat Mirziyoev Oliy Majlis Senati va Qonunchilik palatasi a‘zolariga Murojaatnomasida yangi – 2018-yilga yurtimizda Faol tadbirkorlik, innovatsion g‘oyalar va texnologiyalarni qo‘llab-quvvatlash yili, deb nom berishni taklif etdi va natijada O‘zbekistonda 2018-yil – “Faol tadbirkorlik, innovatsion g‘oyalar va texnologiyalarni qo‘llab-quvvatlash yili” deb e‘lon qilindi. 2018-yil 22-yanvarda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5308-sonli¹ Farmoni qabul qilindi. Ushbu Farmonda “2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasini “Faol tadbirkorlik, innovatsion g‘oyalar va texnologiyalarni qo‘llab-quvvatlash yili”da amalga oshirishga oid Davlat dasturi qabul qilinib, ushbu dasturda aholining ijtimoiy himoyasini yanada kuchaytirishga alohida e‘tibor qaratildi.

Respublikamizda qabul qilingan byudjet parametrlarida qayd etilganidek, joriy ijtimoiy dasturlarni amalga oshirishni davom ettirish, ko‘rsatilgan ijtimoiy xizmatlar sifatini yaxshilash bilan bir qatorda, 2018-yilgi byudjet siyosati konsepsiyasida asosiy e‘tibor byudjet harajatlarining ijtimoiy yo‘naltirilganligini

¹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 22-yanvardagi “2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasini “Faol tadbirkorlik, innovatsion g‘oyalar va texnologiyalarni qo‘llab-quvvatlash yili”da amalga oshirishga oid Davlat dasturi to‘g‘risida”gi PF-5308-sonli Farmoni.

yanada kuchaytirishga, aholini manzilli qo'llab-quvvatlashga va byudjet tashkilotlarining ish haqilari, pensiyalar, stipendiyalar va ijtimoiy to'lovlar miqdorini bosqichma-bosqich oshirish yuzasidan tadbirlarni amalga oshirishga qaratildi.

Respublikamizda fuqarolarga davlat pensiyasini o'z vaqtida to'lash, demografik jarayonlarning ayni damda keskin tus olayotganligini, shu boisdan Pensiya jamg'armasi daromadlari va xarajatlarini boshqarish samaradorligini oshirish yo'llarini ishlab chiqish muhim masala sanaladi va bitiruv mialakaviy ishi mavzusining dolzarbligini belgilab beradi.

Tadqiqodning predmeti va obykti. Byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi mablag'lari bilan bog'liq bo'lgan huquqiy-iqtisodiy munosabatlar tadqiqot predmetini tashkil qiladi. Byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining moliyaviy faoliyati tadqiqod obykti hisoblanadi.

Tadqiqot maqsadi va vazifalari. Tadqiqodning maqsadi – O'zbekistonda byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi faoliyatini samarali tashkil etishga qaratilgan taklif-tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Qo'yilgan maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalarni hal qilish belgilab olindi:

- Pensiya jamg'armasining shakllanish tarixi va aholini ijtimoiy himoya qilish tizimidagi o'rnini yoritish;
- Pensiya jamg'armasi faoliyatini tartibga solish va boshqarishda davlat siyosatining o'ziga xos xususiyatlarini ochib berish;
- xorijiy mamlakatlarda pensiya fondlari tajribalarini yoritish;
- byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi mablag'larining shakllanishi holatini tahlil qilish;
- Pensiya jamg'armasi mablag'laridan foydalanish amaliyotini tadqiq etish;
- byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi tomonidan davlat pensiyalarini hisoblash, tayinlash va to'lash tartibini tahlil qilish;
- Pensiya jamg'armasi daromadlari va xarajatlari mutanosibligini tizimli tadqiq etish;

– O'zbekistonda pensiya ta'minoti tiziminining uzoq muddatli istiqbolda barqaror amalga oshirilishini asoslash;

– byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi faoliyatini samarali tashkil etishga qaratilgan taklif-tavsiyalar ishlab chiqish.

Mavzuning nazariy va amaliy ahamiyati. Byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi faoliyatini samarali tashkil etishda, boshqarish samaradorligini oshirishda, qonuniy-huquqiy asoslarini takomillashtirishda tadqiqot ishining taklif-tavsiyalaridan foydalanish mumkin. Tadqiqot materiallaridan oliy o'quv yurtlarida pensiya ta'minotiga oid fanlarini o'qitish jarayonida foydalanish imkoniyati mavjud.

Magistrlik dissertatsiyasi tarkibining qisqacha tavsifi. Magistrlik dissertatsiyasi tarkibiy jihatdan kirish qismi, 8 ta paragrafni qamrab olgan 3 ta bob, xulosa va takliflar hamda foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatidan iborat. Tadqiqot ishi matni jami 71 betdan iborat bo'lib, unda 8 ta rasm va 13 ta jadval keltirilgan.

Ishning kirish qismida mavzuning dolzarbligi, tadqiqot obyekti va predmeti, maqsadi va vazifalari, mavzuning nazariy-amaliy ahamiyati hamda ish tarkibining qisqacha tavsifi yoritilgan.

Birinchi bobda Pensiya jamg'armasining shakllanish tarixi, aholini ijtimoiy himoya qilish tizimidagi o'rni, tartibga solish va boshqarishda davlat siyosatining xususiyatlari hamda xorijiy tajribalar yoritilgan. Ikkinchi bobda Pensiya jamg'armasi daromadlari va xarajatlari dinamikasi hamda davlat pensiyalarini hisoblash, tayinlash va to'lash tartibi tahlil qilingan. Uchinchi bobda Pensiya jamg'armasi daromadlari va xarajatlari mutanosibligini ta'minlash hamda O'zbekistonda pensiya ta'minoti tiziminining uzoq muddatli istiqbolda barqaror amalga oshirilishi asoslab berilgan. Xulosa qismida mavzu doirasida umumiy xulosalar shakllantirilgan va taklif-tavsiyalar ishlab chiqilgan.

1-BOB. BYUDJETDAN TASHQARI PENSIYA JAMG'ARMASI FAOLIYATINI TASHKIL ETISHNING NAZARIY-HUQUQIY ASOSLARI

1.1. Pensiya jamg'armasining shakllanish tarixi va aholini ijtimoiy himoya qilish tizimidagi o'rni

Rejali iqtisodiyot sharoitlarida pensiya ta'minoti tizimi davlat ijtimoiy ta'minotining tarkibiy qismi hisoblangan bo'lib, nafaqat, pensiya ta'minoti yoki moddiy yordam, balki, ijtimoiy, tibbiy, sanatoriy va kurort xizmatlari, mehnatga layoqatsiz hamda keksalarni ta'minlash kabi har xil shakllarni qamrab olgan edi. Pensiya ta'minoti davlat byudjetidan, ya'ni umumiy soliq tushumlari hisobiga moliyalashtirilgan edi². Bunda alohida institut ko'rinishidagi Pensiya jamg'armasini tashkil qilishga zarurat tug'ilmagan. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1991-yil 14-yanvardagi 9-sonli qaroriga asosan Pensiya fondining O'zbekiston jumhuriyat bo'limi tashkil etilgan³. Ijtimoiy ta'minot tizimida davlat kafolatlarini amalga oshirish hamda ijtimoiy sug'urta mablag'larining to'g'ri va samarali sarflanishi ustidan nazoratni kuchaytirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi va O'zbekiston Kasaba uyushmalari federatsiyasi Kengashining 1993-yil 4-avgustdagi "O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi ijtimoiy sug'urta jamg'armasini tashkil etish to'g'risida"gi 391-sonli Qaroriga muvofiq, sobiq Ittifoq Pensiya fondining O'zbekiston Respublika bo'limi negizida Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ijtimoiy sug'urta jamg'armasi tashkil etilgan. Unga O'zbekiston Kasaba uyushmalari federatsiyasi Kengashi tizimidan vaqtincha mehnatga qobiliyatsizlik, homiladorlik va tug'ish bo'yicha, farzand tug'ilganda, dafn etishga beriladigan nafaqalarni to'lashga yo'naltiriladigan davlat ijtimoiy sug'urta mablag'lari berilgan.

² Mamatov B.S. Pensiya jamg'armasi faoliyati. – T.: "Barkamol fayz media", 2017. 12-b.

³ www.pfru.uz.

Aholini ijtimoiy muhofaza qilish tizimini yanada takomillashtirish, pensiya ta'minoti uchun majburiy badallarning to'liq kelib tushishi hamda davlat ijtimoiy sug'urtasi bo'yicha pensiya va nafaqalarni to'lashga xarajatlarni o'z vaqtida moliyaviy ta'minlash uchun ijtimoiy ta'minot organlarining mas'uliyatini oshirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1996-yil 27-dekabrda "O'zbekiston Respublikasi Ijtimoiy ta'minot vazirligi huzurida Pensiya jamg'armasini tashkil etish to'g'risida"⁴ 459-sonli Qarori qabul qilindi. Unga asosan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ijtimoiy sug'urta jamg'armasi negizida O'zbekiston Respublikasi Ijtimoiy ta'minot vazirligi huzurida Qoraqalpog'iston Respublikasi Ijtimoiy ta'minot vazirligi va ijtimoiy ta'minot mahalliy organlari qoshida tegishli xududiy bo'linmalari va bo'limlari bo'lgan Pensiya jamg'armasi tashkil etilgan. Ushbu jamg'arma zimmasiga bir qator vazifalar yuklatilgan hamda uning faoliyat yo'nalishlari belgilab berilgan: davlat ijtimoiy sug'urtasiga badallar va ajratmalarni yig'ish va jamlash; ijtimoiy sug'urta bo'yicha pensiya va nafaqalarni belgilangan miqdorlarda to'lash xarajatlarini mablag' bilan ta'minlash; mablag'lardan belgilangan maqsadda foydalanishni nazorat etish; pensionerlar, nogironlar va aholining boshqa toifalarini ijtimoiy qo'llab-quvvatlashga doir davlat dasturlarini mablag' bilan ta'minlashda shartnoma asosida ishtirok etish; pensiya ta'minoti bilan bog'liq muammolar bo'yicha xalqaro hamkorlikni amalga oshirish kabilar shular jumlasidandir⁵.

Pensiya ta'minoti tizimidagi boshqaruv tuzilmasini takomillashtirish davlat ijtimoiy sug'urtasi bo'yicha majburiy badallar to'liq yig'ilishini ko'paytirish, amaldagi boshqaruv tuzilmalarini qisqartirish hamda pensiyalar va nafaqalar to'lashga yo'naltiriladigan mablag'lardan foydalanish samaradorligini oshirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2000-yil 15-

⁴ Mazkur qaror O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2000-yil 15-noyabrda 444-sonli "O'zbekiston Respublikasi pensiya ta'minoti tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi [qaroriga](#) asosan o'z kuchini yo'qotgan.

⁵ Allayarov Sh., Toshmuxamedova D. Davlat pensiya ta'minoti. O'quv qo'llanma. – T.: "IQTISOD-MOLIYA", 2015. 40-b.

noyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi pensiya ta‘minoti tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi⁶ 444-sonli Qarori qabul qilindi. Unga muvofiq, 2001-yil 1-yanvardan boshlab O‘zbekiston Respublikasi Ijtimoiy ta‘minot vazirligi huzuridagi Pensiya jamg‘armasi O‘zbekiston Respublikasining byudjetdan tashqari Pensiya jamg‘armasiga aylantirildi. O‘zbekiston Respublikasi Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligiga pensiyalar, shuningdek, ijtimoiy ta‘minot bo‘limlari tomonidan to‘lanadigan nafaqalarni o‘z vaqtida hisoblash va to‘lash funksiyalari yuklatildi.

Ijtimoiy ta‘minot tizimida davlat kafolatlarini amalga oshirish hamda pensiyalar, nafaqalar va kompensatsiyalarni to‘lashga yo‘naltiriladigan mablag‘larning maqsadli va aniq sarflanishi ustidan nazoratni kuchaytirish, shuningdek, Pensiya jamg‘armasini samarali boshqarishni tashkil etish maqsadida qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2004-yil 21-oktyabrdagi “Byudjetdan tashqari Pensiya jamg‘armasini boshqarishni yanada takomillashtirish to‘g‘risida”gi 490-sonli qaroriga asosan, 2005-yil 1-yanvardan boshlab Pensiya jamg‘armasi O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi Pensiya jamg‘armasiga aylantirildi.

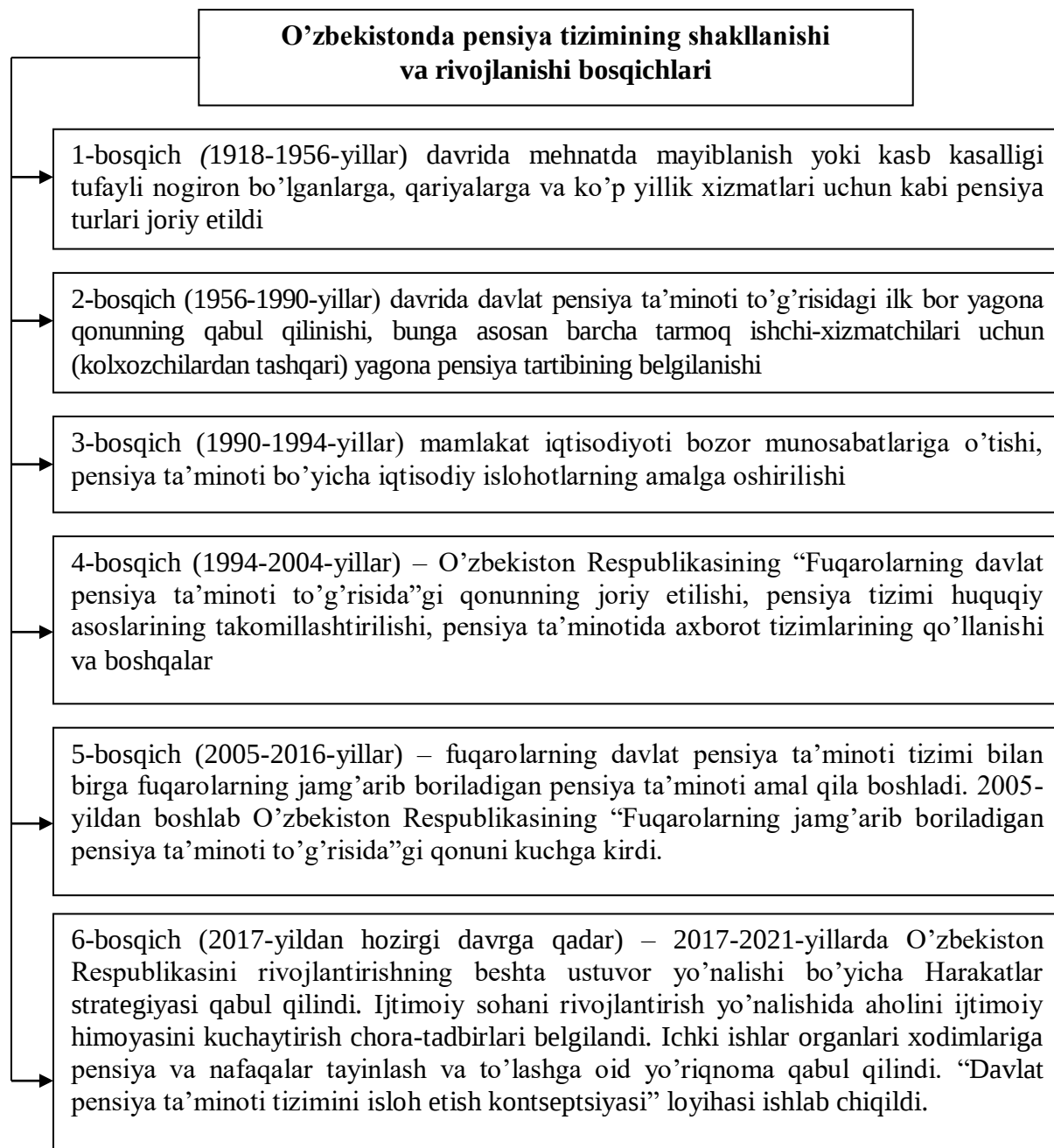
O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg‘armasining hududiy bo‘linmalari fuqarolarning pensiya ta‘minoti va tibbiy-mehnat ekspertizasi (TME) masalalarining butun kompleksi uchun mas‘ul bo‘lgan Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligi tizimiga kiruvchi funksiyalar hamda tegishli tuzilmalarni topshirish hisobiga tashkil etildi.

Iqtisodiyoti taraqqiy etgan mamlakatlarda, jumladan, AQShda pensiya fondlarining davlat tomonidan boshqarilishi pensiyaga chiqish davlat dasturlari ijrosiga mas‘ul shaxslar bilan barcha asosiy masalalarning bazaviy va tizimli muhokama qilinishini ta‘minlaydi. Ularda ham pensiya tizimining shakllanish tarixi chuqur o‘rganiladi, bunda pensiya sug‘urtasi va tarkibi, moliyaviy hisobotlar,

⁶ Ushbu qaror O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2004-yil 21-oktyabrdagi “Byudjetdan tashqari pensiya jamg‘armasini boshqarishni yanada takomillashtirish to‘g‘risida”gi 490-sonli [Qaroriga](#) muvofiq o‘z kuchini yo‘qotgan.

pensiya jamg'armasi aktivlarini investitsion boshqarish masalalariga alohida e'tibor beriladi⁷.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, O'zbekistonda hozirgi pensiya tizimining shakllanishini 6 bosqichga bo'lib o'rganish mumkin (1-rasm).

1-rasm. O'zbekistonda pensiya tizimining shakllanishi va rivojlanishi bosqichlari⁸

⁷ Jun Peng. State and Local Pension Fund Management. (Public Administration and Public Policy) 0th Edition . USA: Publisher: Auerbach Publications (August 21, 2008). – P. 29-35.

⁸ Muallif tomonidan mustaqil tuzib chiqilgan.

Byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi bu – aholining kam ta'minlangan, yordamga muhtoj, mehnatga layoqatsiz qismini pul mablag'lari bilan ta'minlovchi mustaqil moliyaviy organ. Ushbu jamg'arma: pensiya va bolalar nafaqasini to'lash hamda ularni moliyalashtirishni amalga oshirish uchun markazlashtirilgan holda pul mablag'larini jamlash; respublika va mahalliy darajadagi strategik rejalarni, ayniqsa, aholini ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni moliyalashtirishda faol qatnashish; o'z-o'zini moliyalashtirish prinsiplari va tijorat faoliyati asosida fond mablag'lari miqdorini oshirish kabi vazifalarni bajaradi. Bundan tashqari, Pensiya jamg'armasi davlat ijtimoiy sug'urta badallari stavkalarini belgilashda, nafaqa ta'minoti va ijtimoiy rejalarni ishlab chiqish bo'yicha takliflarni tayyorlashda bevosita qatnashadi, shuningdek, sug'urta badallarining o'z vaqtida to'liq kelib tushishi va ularning to'g'ri sarflanishi ustidan nazoratni ta'minlaydi⁹.

Pensiya jamg'armasining asosiy tamoyili “avlodlar birdamligi” hisoblanadi. Chunki, inson hamma vaqt birdek kuch-g'ayratli bo'lmaydi. Mohiyatan olib qaralganda, inson yoshlik vaqtlaridan boshlab keksalikdagi farovonlikni ta'minlash maqsadida Pensiya jamg'armasi ixtiyoriga pul o'tkazib boradi va ma'lum vaqt o'tgandan so'ng o'zi jamg'argan mablag' hisobidan pensiya oladi.

Davlat tomonidan kafolatlangan pensiyalar bozor iqtisodiyotiga o'tishda mamlakat aholisini kuchli ijtimoiy himoya qilish prinsipiga tayangan holda hamda milliy valyutaning inflyatsiya darajasini hisobga olib, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining maxsus farmonlariga asosan keyingi 10 yil mobaynida har kalendar yilda kamida ikki marta ma'lum miqdorlarda indeksatsiya qilib borilmoqda.

Mamlakatimizda yalpi ichki mahsuloti (YaIM)ning barqarorligi, iqtisodiyotdagi etakchi tarmoqlarning yuqori o'sish sur'atlari, davlat byudjetining profitsit bilan ijro etilishi, ijtimoiy soha va aholini ijtimoiy himoyalash tizimini moliyalashtirishga qulay sharoit yaratmoqda. Xalqaro miqyosda katta nufuzga ega bo'lgan Jahon iqtisodiy forumi reytingiga ko'ra, O'zbekiston 2014-2015-yillardagi rivojlanish yakunlari va 2016-2017-yillarda iqtisodiy o'sish prognozlari bo'yicha

⁹ Mamatov B.S. Pensiya jamg'armasi faoliyati. – T.: “Barkamol fayz media”, 2017. 15-b.

dunyodagi eng tez rivojlanayotgan beshta mamlakat qatoridan joy olgani. Bundan tashqari, 2015-yilda mamlakatimiz Birlashgan millatlar tashkiloti (BMT) Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti (FAO)ga a'zo davlatlarning oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash sohasida Mingyillik rivojlanish maqsadlariga erishgani uchun beriladigan mukofotiga sazovor bo'lgan 14 ta davlatdan biri sifatida"¹⁰ tan olingan.

Ijtimoiy muhofazaga muhtoj aholini kafolatli himoya qilish davlatning eng muhim siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy vazifasi hisoblanib, har bir mamlakat ijtimoiy himoya tizimining miqdor va sifat ko'rsatkichlari jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining darajasidan dalolat beradi. Inson huquqlari Umumjahon deklaratsiyasining 25-moddasida "Har bir inson ... ishsizlik, kasallik, nogironlik, bevalik, qarilik yoki unga bog'liq bo'lmagan sharoitlarga ko'ra tirikchilik uchun mablag' bo'lmay qolgan boshqa hollarda ta'minlanish huquqiga ega"¹¹ ekanligi ko'rsatilgan. Bu huquqlar aholini ijtimoiy muhofaza qilish tizimi tomonidan ta'minlanadi.

Aholini ijtimoiy muhofaza qilish tizimi uchta asosiy shaklda amalga oshiriladi:

- ijtimoiy ta'minot;
- ijtimoiy sug'urta;
- ijtimoiy yordam.

Shu bilan bir qatorda, aholining ijtimoiy muhofaza qilishning davlat va nodavlat shakllari amal qiladi, farqlanadi.

Fuqarolar ayrim toifalarini davlat byudjeti hamda byudjetdan tashqari maxsus fondlar mablag'lari hisobidan moddiy ta'minlashga yo'naltirilgan davlatning ijtimoiy yordam ko'rsatish shakliga ijtimoiy ta'minot deyiladi.

¹⁰ O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.Karimovning mamlakatimizni 2015-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasi majlisidagi ma'ruzasi: Bosh maqsadimiz – mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiyl mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir.

¹¹ Inson huquqlari bo'yicha xalqaro shartnomalar. – T.: "Adolat", 2004. 35-b.

Fuqarolarga bunday yordam davlat tomonidan ijtimoiy jihatdan muhim deb e'tirof etilgan hollarda ko'rsatiladi. Ana shu yordamdan aholining nochor qatlamlari ahvollarini jamiyatning boshqa a'zolari bilan imkoniyat darajasida tenglashtirish maqsadi ko'zlanadi.

Aholining ijtimoiy muhofazaga ehtiyojmand subyektlariga quyidagilar kiradi¹²:

1. Pensionerlar, aholining bu guruhi pul ta'minoti huquqiga ega fuqarolar bo'lib, ularning bu huquqi tegishli qonunchilik hujjatlari asosida amalga oshiriladi. Muayyan yoshga etgan fuqarolar pensiyaga chiqish huquqiga egalar. Nogironlikning tegishli guruhi belgilangan shaxslar, oila boquvchisining qaramog'idagi mehnatga qobiliyatsiz oila a'zolari, shuningdek, boquvchisidan ajralgan bolalar (14 yoshgacha bo'lgan bolalar) parvarishi bilan mashg'ul shaxslar, uzoq vaqt muayyan kasbiy faoliyatni bajarib kelgan xodimlarning ayrim toifasi, ichki ishlar idoralarida harbiy xizmatni o'taganlar, ularning oila a'zolari ham aholining pensiya ta'minoti huquqiga ega toifasiga kiradi. Shu bilan birga, aholining bu toifasiga korxona, muassasa, tashkilotda ishlayotgan pensiya oluvchi fuqarolar ham kiradi. Ishlayotgan pensionerlarga yoshga doir pensiyalar 50,0 foiz miqdorida naqd shaklda to'lanadi;

2. Nogironlar, aholining bu toifasiga jismoniy yoki aqliy nuqsonlari borligi, yashash faoliyati cheklanganligi munosabati bilan ijtimoiy yordam va himoyaga muxtoj bo'lgan shaxslar kiradi. Bu toifadagi shaxslar hayot faoliyatini cheklashga olib kelgan va ijtimoiy himoyaga muhtoj qilib qo'ygan jarohat yoki nuqsonlar, kasalliklar bo'yicha aniqlanadi. Organizm funksiyasining buzilish darajasiga bog'liq holda va hayot faoliyati cheklanganligiga ko'ra birinchi va ikkinchi guruh nogironligi belgilanadi. Nogiron bolalar jismoniy yoki aqliy, sezgi nuqsonlari borligi tufayli hayot faoliyati cheklanganligi munosabati bilan ijtimoiy yordam va himoyaga muhtoj 18 yoshgacha bo'lgan shaxslardir. 16 yoshgacha bo'lgan bolalarni nogiron deb topish tibbiy-maslahat komissiya (TMK) lari tomonidan, 16

¹² Mamatov B.S. Pensiya jamg'armasi faoliyati. – T.: “Barkamol fayz media”, 2017. 18-b.

yoshdan 18 yoshgacha esa – tibbiy-mehnat ekspert komissiya (TMEK)lari tomonidan amalga oshiriladi;

3. Kam ta'minlangan oilalar, ko'p bolali, boquvchisini yo'qotgan, nafaqa oluvchi oilalar kiradi, ularga daromadlari tirikchilik uchun eng kam miqdordan yuqori bo'lmagan oilalardir. Kam ta'minlanganlik chegarasi mutaxassislar tomonidan me'yoriy iste'mol savatchasi miqdoridan kelib chiqib belgilanadi;

4. Ishsizlar, aholining bu toifasiga ishsiz va daromad topish manbai bo'lmagan mehnatga layoqatli fuqarolar kiradi. Bu toifadagi fuqarolar aholining ish bilan bandligi xizmatida ishsiz sifatida belgilangan tartibda ro'yxatdan o'tishlari talab qilinadi.

Aholining ijtimoiy muhofazaga ehtiyojmand subyektlariga, shuningdek, quyidagilar ham kiradi: homilador va yosh bolalarga qarash bilan bandligi tufayli ishlamayotgan ayollar; kasalligi tufayli vaqtincha ishlamayotgan fuqarolar; o'quvchi yoshlar; mehnatga layoqatsiz shaxslarning parvarishi bilan band bo'lgan, ishlamayotgan mehnatga layoqatli fuqarolar.

Fuqarolarni ijtimoiy himoya qilish tizimida Pensiya jamg'armasining o'rni shundaki, bunda davlat tomonidan kafolatlangan pensiya ta'minoti tizimida boshqaruv tuzilmasini takomillashtirish, daromadlarga mo'ljallangan majburiy badal, yig'im va ajratmalarni to'liq yig'ilishini ta'minlash, shuningdek, aholini kuchli ijtimoiy himoya qilish uchun moliyalashtirish chora-tadbirlarini o'z vaqtida va to'liqligicha ta'minlashga erishish hisoblanadi. Pensiya jamg'armasi ijtimoiy ta'minot tizimining xalqimizga xos noyob tizimi bo'lib, xalq farovonligini ta'minlashga yo'naltirilgan demokratik islohotlarni amalga oshirishda mustahkam tayanch bo'lib xizmat qilmoqda.

Pensiya ta'minoti tizimining tashkiliy tuzilmasini yanada takomillashtirish, pensiyalar va ijtimoiy nafaqalarni byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasidan o'z vaqtida moliyalashtirish hamda ularni to'liq hajmda to'lash, shuningdek, respublika fuqarolarining pensiya ta'minotiga yo'naltiriladigan mablag'lardan maqsadli foydalanilishi ustidan nazoratni kuchaytirish maqsadida qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2009-yil 30-dekabrda

pensiya ta'minoti tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 4161-sonli Farmoniga muvofiq Pensiya jamg'armasi vazifalari O'zbekiston Respublikasi Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligining¹³ fuqarolar pensiya ta'minoti va TME uchun mas'ul ayrim bo'linmalarining funksiyalarini topshirish hisobidan kengaytirildi.

1.2. Pensiya jamg'armasi faoliyatini tartibga solish va boshqarishda davlat siyosatining o'ziga xos xususiyatlari

Demografiyaning umumiy qabul qilingan ta'rifi ushbu tushunchani aholining takror barpo bo'lishi to'g'risidagi fan sifatida talqin etadi va bu unga asos qilib olinadi. Demografik omillar aholining soni va uning ijtimoiy-demografik guruhlari alohida tarkibiy qismlari dinamikasining avlodlar almashinuvining darajasi bilan o'zaro bog'liqligini anglatadi. 1990-yilda dunyoda 60 yoshdan oshgan kishilar soni 500 million nafarni tashkil qilgan bo'lsa, tibbiyot sohasining taraqqiyoti va shu kabilar natijasida 2030-yilga kelib bu ko'rsatkich 1,4 milliard nafarni tashkil qilishi mumkin. Jahon bankining prognozlariga ko'ra, O'zbekiston aholisi 2050-yilga borib 39 millionga yetishi kutilmoqda. Mamlakatdagi o'rtacha umr davomiyligi ko'rsatkichi 68 yoshdan 72 yoshga oshadi va 65 yoshdan katta bo'lgan iqtisodiy faol aholi ulushi 4,4 foizdan 13,4 foizga etishi mumkin (1-jadval).

¹³ Yuqorida ta'kidlaganimizdek, O'zbekiston Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligi Mehnat vazirligiga aylantirildi. Endi nogironlar, urush qatnashchilari, faxriylar, yolg'iz qariyalar va aholining boshqa zaif qatlamlariga tibbiy-ijtimoiy ko'mak ko'rsatish bo'yicha, shuningdek, imkoniyati cheklangan shaxslarga kasbiy ta'lim berishni tashkil qilish va inklyuziv kasbiy ta'lim bo'yicha vazifalar Sog'liqni saqlash vazirligiga yuklangan. Ehtiyojmand oila va fuqarolarga ijtimoiy nafaqa va moddiy ko'mak belgilash va to'lash ustidan nazorat bo'yicha vazifalar esa Moliya vazirligiga topshirilgan. Shuningdek, "Muruvvat" va "Sahovat" uylari, Nogironlarni reabilitatsiya qilish va protezlash milliy markazi, hududiy nogironlar reabilitatsiya markazlari, urush va mehnat faxriylari uchun sanatoriya va pansionatlar, Toshkent va Farg'onadagi imkoniyati cheklangan shaxslar uchun respublika ixtisoslashtirilgan kasb-hunar kollejlari, shuningdek, poytaxtdagi 2-sonli huquqshunoslik kolleji Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligidan Sog'liqni saqlash vazirligi tasarrufiga o'tkazilgan.

1-jadval

O'zbekiston demografik ko'rsatkichlari prognozi (2010-2050)¹⁴

Ko'rsatkichlar	2015 yil	2020 yil	2025 yil	2030 yil	2035 yil	2040 yil	2045 yil	2050 yil
Aholi soni (mln. kishi)	30,2	32,4	34,3	35,8	36,9	37,9	38,7	39,4
Tug'ilish koeffitsienti (1 ayolga to'g'ri keladigan tug'ilish soni)	2,2	2,1	2,0	1,9	1,9	1,8	1,8	1,8
Umr davomiyligi (umumiy)	68,5	69,0	69,6	70,1	70,7	71,2	71,7	72,2
Umr davomiyligi (erkaklar)	65,2	65,7	66,1	66,6	67,1	67,6	68,0	68,5
Umr davomiyligi (ayollar)	71,9	72,6	73,2	73,8	74,4	75,0	75,5	76,1
65 va undan katta yoshdagi aholi soni (foizda)	4,4	5,1	6,6	8,2	9,4	10,5	11,7	13,4

O'zbekistonda ushbu nisbatga yashirin iqtisodiyotda band bo'lganlar sonining ortishi, bandlik sohasidagi holat, mehnat migratsiyasi oqimi va demografik vaziyat jiddiy ta'sir ko'rsatadi. O'zbekistonda bog'liqlik koeffitsienti 2000-2014-yillarda yaxshilanib bordi, jumladan, ushbu ko'rsatkich 2000-yilda 1:2,8 bo'lgan bo'lsa, 2015-yilga kelib 1:4,0 ni tashkil etdi. Band bo'lgan aholi tarkibida bor yo'g'i 8,2 million kishi – 65,5% kishi Pensiya jamg'armasiga majburiy jamg'ariladigan to'lovlarni to'lashini nazarda tutadigan bo'lsak, real nisbat 1:2,6 teng bo'ladi. Biroq, yaqin besh yillikda ikkinchi jahon urushidan keyingi qulay demografik vaziyat tufayli tug'ilganlarning pensiyaga chiqish yoshiga yetishi va 2016-yildan boshlab avval imtiyozlari bekor qilingan shaxslarning pensiyani rasmiylashtirishi tufayli odatdagi har yili pensiyaga chiquvchi shaxslarga (150 ming) nisbatan ko'p (270 ming) kishilarning murojaat qilishi kutilmoqda. Bu esa bog'liqlik koeffitsientini kritik nuqtaga yaqinlashtiradi. Pensiya jamg'armasi mablag'larining pensiya to'lash uchun etishmasligiga yashirin iqtisodiyotning mavjudligi ham salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Aholining umrguzaronligi, ya'ni umr davomiyligi turi iqtisodiy muammolarga sabab bo'lishi mumkin. Shu munosabat bilan taraqqiy etgan mamlakatlarda iqtisodiy o'sish va uning samaradorligini saqlab qolgan holda

¹⁴ Vaxabov A.V. Milliy pensiya tizimini moliyaviy barqarorligini ta'minlash mexanizmi va amalga oshirish dastaklari. "O'zbekiston Respublikasida pensiya ta'minoti tizimining dolzarb muammolari" mavzusidagi ilmiy-amaliy anjumani tezsilar to'plami. 2017-yil 14-mart. – T.: "IQTISOD MOLIIYA", 2017. 15-b.

ushbu tizimni qanday tashkil etish va boshqarish asosiy masala hisoblanadi. Shuningdek, ushbu masalada qabul qilingan siyosiy va moliyaviy qarorlar va uning Pensiya jamg'armasini rivojlantirishdagi oqibati moliyaviy tizim tuzilishiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi¹⁵. Rivojlangan mamlakatlar pensiya fondlari professional darajada boshqaruv tajribalariga ega. Taraqqiy etgan davlatlarda pensiya fondlari va ularning aktivlari yirik institutsional investorlar ichida muhim o'rin egallaydi.

Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (IHTT) ma'lumotlariga ko'ra, butun dunyo bo'yicha Pensiya jamg'armalari aktivlari (90 foizi) uchta yirik taraqqiy etgan davlatlar qo'lida to'plangan. Bular Qo'shma shtatlar (75 foiz), Qo'shma qirollik (11 foiz) va Yaponiya (8 foiz) davlatlari hisoblanadi. Mazkur davlatlarda Pensiya jamg'armalari mablag'larini investitsiyalash taraqqiy etgan bo'lib, bu qisqa va uzoq muddatli investitsiya qo'yilmalari hisobiga Pensiya jamg'armasi aktivlarini oshirib boradi¹⁶.

Pensiya jamg'armasi aktivlarini xorijiy emitentlar qimmatli qog'ozlariga joylashtirish pensiya jamg'armasi portfelining asosini tashkil qiladi. Pensiya jamg'armasi portfelini diversifikatsiya qilish, ya'ni mablag'larni turli sohalarga investitsiyalash Pensiya jamg'armasi daromadlarini oshirish imkonini beradi. Biroq, rivojlanayotgan mamlakatlarda Pensiya jamg'armalari mablag'larini investitsiyalash hali uncha taraqqiy etmagan, yirik davlat pensiya fondlari o'z mablag'larini qimmatli qog'ozlarga yo'naltirmayapti. Bundan tashqari, Pensiya jamg'armasi mablag'larining qimmatli qog'ozlari bozoriga joylashtirilgan miqdori Pensiya jamg'armasi aktivlarining 1 foizini tashkil qilishi mumkin¹⁷.

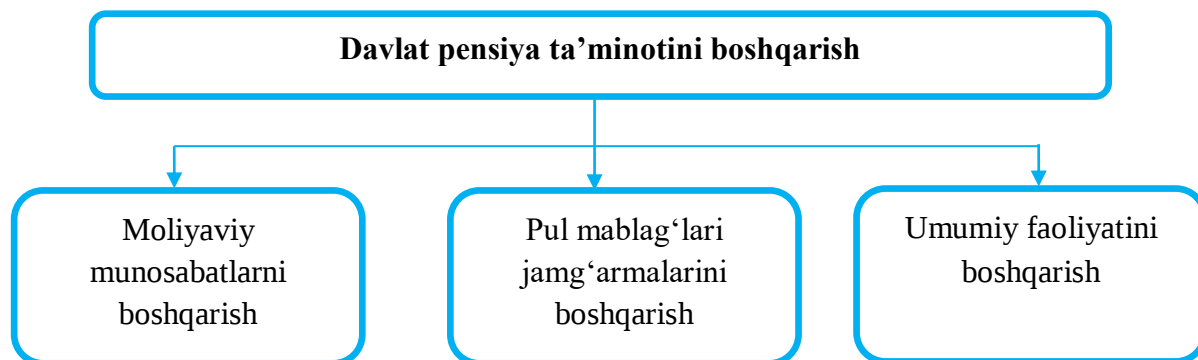
O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasini boshqarishning yuqori organi Pensiya jamg'armasining Kuzatuv kengashi hisoblanadi. Har qanday tizimida boshqaruv bo'lgani kabi, pensiya ta'minotini boshqarishda ham boshqarish obyektlari va subyektlari mavjud

¹⁵ E.Philip Davis. [Pension Funds: Retirement-Income Security and Capital Markets: An International Perspective](#). Published to Oxford Scholarship Online: March 2012. – P. 2-3.

¹⁶ IMF Working Paper. International Capital Markets. Pension Funds and Emerging Markets. Prepared by Jorge A. Chan-Lau. 2004. International Monetary Fund.

¹⁷ IMF Working Paper. International Capital Markets. Pension Funds and Emerging Markets. Prepared by Jorge A. Chan-Lau. 2004. International Monetary Fund.

bo'ladi. Davlat pensiya ta'minotini boshqarish obyektlari bo'lib, turli moliyaviy munosabatlar hisoblanadi. Masalan, byudjetdan tashqari maqsadli jamg'armalar va boshqa pul jamg'armalarini tashkil qilish va ishlatish bilan bog'liq munosabatlar boshqarish obyektlaridir. Bu moliyaviy munosabatlarni boshqarishga xizmat qiluvchi tashkiliy tuzilmalar (moliya organlari, soliq idoralari, korxonalardagi moliyaviy xizmatlar va bo'limlar) esa moliyani boshqarish subyektlaridir. Davlat pensiya ta'minotini boshqarish quyidagilarni o'z ichiga oladi (2-rasm).

2-rasm. Davlat pensiya ta'minotini boshqarish¹⁸

Moliyaviy munosabatlarning har bir sohasi va har bir bo'g'inida boshqarish subyektlari bu munosabatlarga ta'sir etishning o'ziga xos maxsus usullaridan foydalanadilar. Shu bilan birga, bu usullar ma'lum umumiylikka ega bo'lgan funksional elementlardan iborat, bular: rejalashtirish, operativ boshqaruv va nazorat (3-rasm).

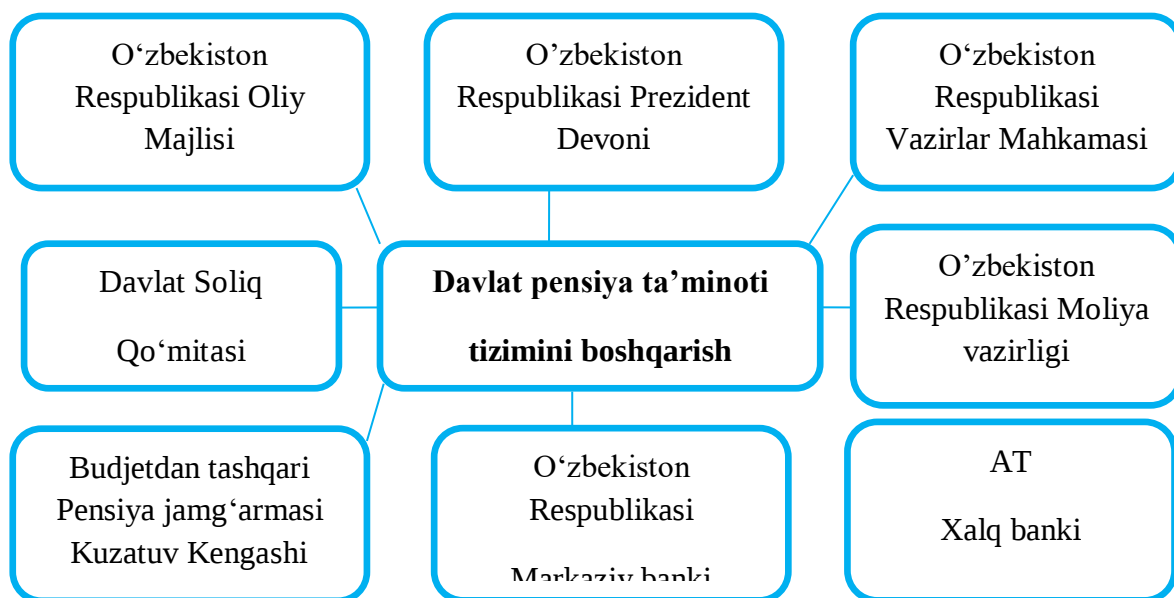
3-rasm. Davlat pensiya ta'minotini boshqarish elementlari¹⁹

Pensiya jamg'armasi pensiyalar, ijtimoiy nafaqalar, kompensatsiya to'lovlarini va boshqa to'lovlarni tayinlashni, moliyalashtirishni, hisobga olishni va ularning to'lanishi monitoringini olib borishni, ushbu maqsadlarga yo'naltiriladigan maqsadli moliyaviy resurslarni jamlashni, shuningdek, TMEXlari

¹⁸ Mamatov B.S. Pensiya jamg'armasi faoliyati. – T.: “Barkamol fayz media”, 2017. 62-b.

¹⁹ Mamatov B.S. Pensiya jamg'armasi faoliyati. – T.: “Barkamol fayz media”, 2017. 62-b.

faoliyatini tashkil etishni amalga oshirish bo'yicha asosiy vazifalari, funksiyalari va vakolatlarini belgilaydi. Davlat pensiya ta'minoti tizimini boshqarish organlari quyidagi rasmda ifodalangan.

4-rasm. Davlat pensiya ta'minoti tizimini boshqarish organlari²⁰

Pensiya jamg'armasi o'z ishlarini davlat organlari va boshqa tashkilotlar bilan o'zaro hamkorlikda amalga oshiradi. Ushbu Jamg'arma quyi tizimiga quyidagilarni kiritish mumkin:

- Jamg'armaning Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahridagi boshqarmalari;
- Jamg'armaning tuman (shahar) bo'limlari.

Kuzatuv kengashi – O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasini boshqarishning yuqori organidir. Pensiya jamg'armasi Kuzatuv kengashining tarkibi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2009-yil 30-dekabrda "O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining tashkiliy tuzilmasini shakllantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-1252-sonli qarorining 5-ilovasiga muvofiq, 2010-yil 1-yanvaridan tasdiqlangan va amalga kiritilgan.

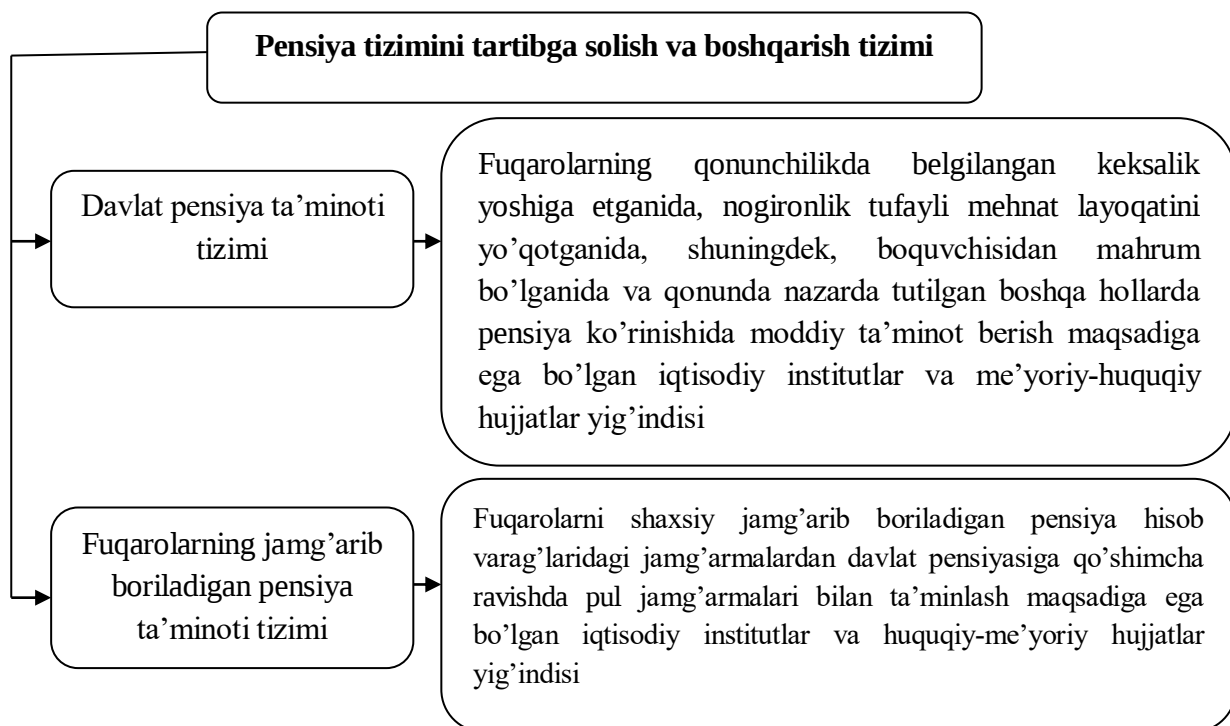
²⁰ Mamatov B.S. Pensiya jamg'armasi faoliyati. – T.: "Barkamol fayz media", 2017. 63-b.

Pensiya ta'minoti aholini ijtimoiy himoyalash tizimining muhim tarkibiy qismlaridan biridir, chunki u deyarli barcha fuqarolarning hayotiy manfaatlari bilan bog'liqdirki, fuqarolar mehnat qobiliyatlarini yo'qotganlarida shu tizim orqali ijtimoiy himoya qilinadilar.

Hozirgi kunda mamlakatimizda davlat pensiya ta'minotining tashkiliy jihatdan ikki shakli mavjud bo'lib, ularning birinchisi – fuqarolarning birdamlashgan davlat pensiya ta'minoti tizimi, ikkinchisi – fuqarolarning jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti tizimi hisoblanadi.

Fuqarolarning birdamlashgan davlat pensiya ta'minoti tizimi, ya'ni hozirgi vaqtda Pensiya jamg'armasi mustaqillik yillari mobaynida bosqichma-bosqich rivojlantirib borildi va besh bosqichda amalga oshirildi. O'zbekistonning Birinchi Prezidenti I.Karimov tomonidan 2009-yil 30-dekabrda qabul qilingan "Fuqarolarning pensiya ta'minoti tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni ushbu mexanizm samaradorligini oshirishni ko'zda tutadi. Mazkur hujjatda pensiya ta'minoti tizimining tashkiliy tuzilmasini yanada takomillashtirish, shuningdek, respublika fuqarolarining pensiya ta'minotiga yo'naltiriladigan jamg'armalardan maqsadli foydalanilishi ustidan nazoratni kuchaytirishga xizmat qiladigan qator yangiliklarni joriy etish belgilangan. Ushbu Farmonga ko'ra, 2010-yilning 1-yanvaridan boshlab pensiyalar, shuningdek, ijtimoiy nafaqalar, kompensatsiya va boshqa to'lovlarni tayinlash, moliyalashtirish, ularning to'lanishini hisobga olish va monitoringini yuritish viloyatlar, shaharlar va tumanlarda tashkil etiladigan O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi bo'linmalari tomonidan amalga oshiriladi. Ayni paytda hujjatda Pensiya jamg'armasi zimmasiga qo'shimcha vazifalar ham yuklangan. Yangi tuzilma fuqarolarga pensiyalar, ijtimoiy nafaqalar, kompensatsiya va boshqa to'lovlarni tayinlash, qonun hujjatlarida belgilangan tartibda pensiyalar hamda boshqa to'lovlarning miqdori qayta hisoblab chiqilishini ta'minlaydi. Mehnatda mayiblanganlik yoki kasb kasalligi oqibatidagi nogironlik bo'yicha tayinlangan pensiyalarga doir munosabatlarni amalga oshiradi.

O'zbekistonda pensiya tizimini tartibga solish va boshqarish ikki tizimni nazarda tutadi:

5-rasm. O'zbekistonda pensiya tizimini tartibga solish va boshqarish tizimni²¹

2017-yil 2-fevralda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ish haqi, pensiya, nafaqa va stipendiyalarni to'lash mexanizmini takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-2753-sonli Qarori qabul qilindi. Mazkur qaror mamlakatimiz hududlarida ish haqi, pensiya, nafaqa va stipendiyalar to'lashdagi mavjud ahvolni tanqidiy tahlil qilish natijasida qabul qilingan bo'lib, 2017-yil fevral oyidan boshlab: birinchidan, barcha turdagi pensiyalarni to'lash hech qanday cheklovlersiz to'liq hajmda naqd shaklda amalga oshirilishi; ikkinchidan, 58 tog'li va olis tumanlarda joylashgan byudjet tashkilotlari xodimlariga ish haqi to'lash, shuningdek, ushbu tumanlar aholisiga ijtimoiy to'lovlar ham hech qanday cheklovlersiz to'liq hajmda naqd shaklda amalga oshirilishi; uchinchidan, oliy o'quv yurtlari talabalariga stipendiya to'lash 50 foizdan kam bo'lmagan miqdorda naqd shaklda amalga oshirilishi belgilangan.

²¹ Mamatov B.S. Pensiya jamg'armasi faoliyati. – T.: "Barkamol fayz media", 2017. 65-b. ma'lumotlari asosida muallif tomonidan mustaqil tuzib chiqilgan.

Fikrimizcha, ushbu qaror ijrosini ta'minlash ish haqi, pensiya, nafaqa va stipendiyalar hamda ularga tenglashtirilgan to'lovlarni amalga oshirish bilan bog'liq vaziyatni tubdan yaxshilash va fuqarolarning o'z pul mablag'larini o'zlariga qulay shaklda olish bo'yicha qonuniy huquqlarini to'la ta'minlashga xizmat qiladi.

1.3. Xorijiy mamlakatlarda pensiya fondlari faoliyati tajribalari

Jahon mamlakatlarida pensiya fondlari ijtimoiy jihatdan tobora kengroq ahamiyatga ega bo'lib bormoqda. Dunyodagi demografik vaziyat chigallashib borar ekan, pensiya fondlari bu sharoitda daromadlar va xarajatlar mutanosibligini ta'minlashi lozim bo'ladi. Jahon pensiya tizimida pensiya dasturlarini tashkil etishning ikki xil: belgilangan badal va belgilangan to'lov usullari mavjud. Bu ikki usul bir-biridan tashkil etilishi va tamoyil jihatdan farq qilsa ham ular mohiyat jihatdan daromad va xarajatlarni o'zaro mutanosiblikda olib borishga harakat qiladi. Birisi, to'langan badalga qarab pensiya bersa, boshqasi xodimning kelajakda oladigan pensiya miqdoriga qarab badal belgilaydi.

Jahon mamlakatlarida pensiyalarni to'lashning ikki xil manbai farqlanadi: pensiya fondlari va davlat mablag'lari hisobidan to'lovlar amalga oshiriladi. Kelajakda yuz beradigan pensiya to'lovi majburiyatlarini qoplash uchun aksariyat IHTT mamlakatlarida mustahkam moliyaviy aktivlar to'plangan. 2013-yilda IHTT mamlakatlari pensiya fondlarining aktivlari mazkur mamlakatlar YaIMning o'rtacha miqdorining 83 foizini tashkil etgan. IHTTning 16 mamlakatida davlat pensiyalarini to'lash uchun davlat pensiya zahiraları ham tashkil etilgan. Bu mamlakatlarda davlat pensiya zahiraları YaIMning o'rtacha 20 foizini tashkil etadi²².

²² John Bailey, Jones YueLi. The effects of collecting income taxes on Social Security benefits. Journal of Public Economics. Volume 159, March 2018, Pages 128-145. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0047272718300045>

**Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti mamlakatlari va boshqa
iqtisodiyoti yirik mamlakatlarda pensiya fondlari va davlat pensiya zahirasi
fondlari aktivlari²³, 2013-yil**

Mamlakatlar	Pensiya fondlari		Davlat pensiya zahirasi	
	YaIMga nisbatan, foizda	mln. AQSh dollarida	YaIMga nisbatan, foizda	mln. AQSh dollarida
Xalqaro hamkorlik va taraqqiyot tashkilotiga a'zo davlatlar				
Avstraliya	102,2	1 440 898	6,1	85 597
Avstriya	5,7	25 173	x	X
Kanada	70,8	1 260 157	17,2	307 370
Chili	62,3	162 988	2,8	7 335
Finlandiya	48,7	135 651	27	75 211
Fransiya	0,4	11 860	2,5	71 575
Germaniya	6,1	236 932	x	X
Islandiya	141,2	22 986	x	X
Isroil	50,5	152 679	x	X
Italiya	6	132 168	x	X
Yaponiya	29,2	1 331 231	26,8	1 223 863
Koreya	6	81 555	29,9	404 543
Lyuksemburg	2,1	1 323	x	X
Meksika	14,7	181 255	0,1	1 716
Yangi Zelandiya	18,8	33 831	10,4	20 629
Norvegiya	8,1	40 908	5,7	28 862
Polsha	18,2	100 563	1,1	5 856
Portugaliya	8,9	20 904	6,9	16 134
Shvetsiya	9,1	53 767	28	164 650
Shvetsariya	113,4	807 893	x	X
Turkiya	4,8	35 543	x	X
Buyuk Brianiya	99,6	2 810 564	x	X
AQSh	83,2	13 946 142	16,5	2 764 431
Boshqa yirik iqtisodiyotlar				
Argentina	0	0	9,9	50 680
Braziliya	13,3	273 965	x	X
Yevropa Ittifoqi (28 ta davlat)	94,3	5 351 027	..	..
Xitoy	1	98 896	..	..
Hindiston	0,4	6 819	6,1	116 229
Rossiya Federatsiyasi	5,7	117 180	x	x
Janubiy Afrika	94,8	306 107	x	x

Eslatma: IHTTiga a'zo bo'lgan 34 davlatdan va Yevropa Ittifoqining 28 ta vakili pensiya fondlarining mamlakat YaIMga nisbatan foizdagi salmog'i va jami pensiya fondlari aktivlarining AQSh dollaridagi ekvivalentlari.

.. – yaroqsiz;

x – nomutanosib.

²³ OECD Global Pension Statistics and Annual Survey of Public Pension Reserve Funds.
<http://dx.doi.org>.

IHTT mamlakatlarining 13 ta mamlakatida pensiya fondlari aktivlari YaIMning 20 foizidan ko'proq mablag'ga ega. Boshqa mamlakatlar esa majburiy fondlashtirilgan pensiya tizimini yaqin yillarda joriy qilishdi. Bu borada Chili eng uzoq yillik tarixga ega va IHTT mamlakatlarining YaIMdagi o'rtacha salmog'idan unchalik past bo'lmagan moliyaviy aktivlarni jamlagan (62,3%).

1990-2000-yillar oralig'ida majburiy xususiy pensiya fondlarini joriy etgan Estoniya va Meksika kabi mamlakatlarda o'sish ko'rsatkichlari ancha ijobiy xarakterga ega. Ularda aktivlar muntazam o'sib bordi va mos ravishda mamlakat YaIMning 9 va 15 foiziga teng bo'ldi. Mazkur ko'rsatkichlar yaqin o'n yillar davomida qarilik daromadlarini to'lab boruvchilarning ko'plab qo'shilishi va ko'proq badallar to'lanishi hisobiga oshib boradi.

“Pay-as-you-go” tizimiga asosan moliyalashtiriladigan davlat pensiya tizimlarida bir muncha ortiqcha mablag'lar hosil bo'ladi. Davlat pensiya zahirasi fondlari aholining umr ko'rish yoshi ortib borishi hisobiga davlat xarajatlariga tushadigan og'irlikni engillashtirishda ba'zi davlat pensiya tizimlarining kelajakda moliyalashtirilishida asosiy rolni o'ynashi kutiladi.

Ba'zi mamlakatlar, xususan, Fransiya va Ispaniya ijtimoiy ta'minot taqchilligini qoplash uchun jamg'armalarning bir qanchasini to'xtatishni boshlaganligiga qaramay aktivlarning bunday to'planishining ortib borishi yaqin yillarda davom etadi. Fransiya Pensiya zahirasi fondi va Irlandiya Milliy pensiya zahira fondi “Pay-as-you go” pensiya rejasini moliyalashtirishni o'zining vakolat doirasidan chiqargach, ular bundan buyon davlat pensiya zahirasi fondlari hisoblanmaydi.

Germaniyada davlat pensiya ta'minotida olib borilgan islohotlarda quyidagilarga alohida e'tibor qaratildi²⁴:

Birinchidan, pensiya ta'minoti to'lovining miqdori mehnat faoliyati davomida pensiya sug'urtasi fondiga to'langan badallar hajmi va uning davomiylik

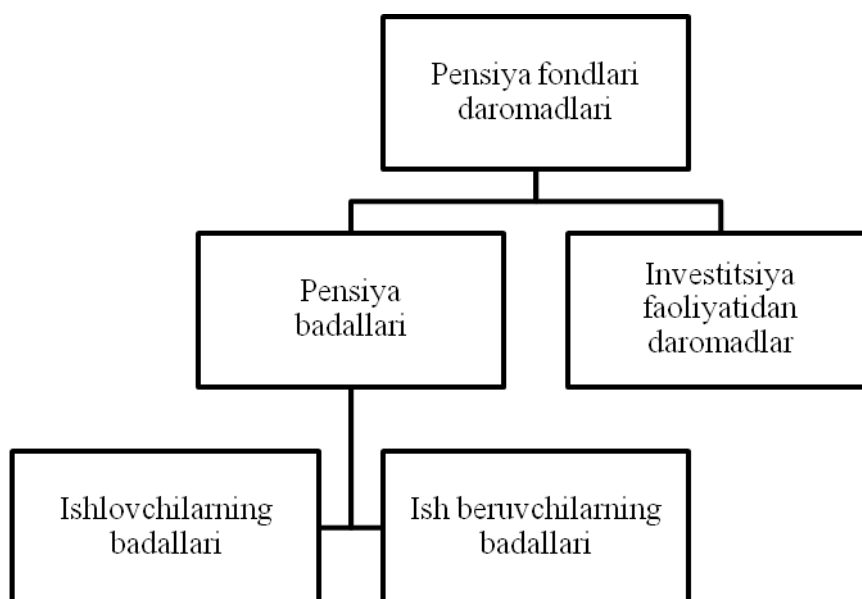
²⁴ Raxmonov D.A. Pensiya tizimi: aholini ijtimoiy himoya qilishning ustuvor yo'nalishi. – Toshkent, “Birja-ekspert” jurnali, №6 (90). 2015. 26-b.

muddatiga proportsional bog'liq bo'lishi lozim. Ushbu tamoyil ekvivalentlik tamoyilini o'zida ifoda etdi.

Ikkinchidan, pensiya ta'minoti to'lovlari miqdori mamlakatda o'rtacha ish haqi hajmining oshishi bilan bog'liq tarzda o'zgartirilishi. Bu bilan esa, ish haqiga nisbatan mavjud bo'lgan barcha soliqlarni hamda ijtimoiy sug'urta fondiga badallarni hisobga olgan holda pensiya to'lovlarining barqaror tendentsiyasi ta'minlandi.

Uchinchidan, pensiya to'lovlari ijtimoiy sug'urta fondi va davlat byudjetining imkoniyatlaridan kelib chiqib, pensionerning mehnat faoliyati davridagi qo'shgan ulushiga ko'ra jamiyatsdagi yashash mezonlarini ta'minlashi zarur. Bu esa, o'z navbatida, hayotning yashash minimumi barqarorligiga shart-sharoitlari yaratib beradi.

Pensiya fondlari daromadlarini quyidagicha tasniflash mumkin:

6-rasm. Xorijiy mamlakatlarda pensiya fondlari daromad manbalari²⁵

Jahon mamlakatlarida pensiya fondlari daromadlari tizimi bir qancha iqtisodiy ko'rsatkichlar orqali tahli etiladi. Jumladan, ma'lum bir pensiya fondiga ishlovchilar va ish beruvchilar tomonidan to'lanadigan "Majburiy pensiya badallari" stavkalari. 2014-yilda majburiy ijtimoiy sug'urta badallari stavkalari

²⁵ Jun Peng. State and Local Pension Fund Management. (Public Administration and Public Policy) 0 th Edition. USA: Publisher: Auerbach Publications (August 21, 2008). – P. 5-15.

IHTTning 13 ta mamlakatida ish beruvchilar va ishlovchilar uchun xususiy sektorda o'rtacha oylik ish haqining 24 foizi qilib belgilangan. IHTTning qolgan 21 ta a'zosi uchun esa o'rtacha 18 foizni tashki etgan.

3-jadval

Xorijiy mamlakatlarda 2014-yilda har bir ishlovchi uchun majburiy pensiya va ijtimoiy sug'urta badallari stavkalari²⁶

Mamlakatlar	Davlat		Xususiy		Jami
	Ishlovchi	Ish beruvchi	Ishlovchi	Ish beruvchi	
Avstraliya		9,50			9,50
Belgiya	7,50	8,86			16,40
Kanada	4,95	4,95			9,90
Chili	0,00		11,20	1,15	12,30
Daniya	0,54	0,82		12,00	13,40
Finlandiya	7,05	17,75			24,80
Fransiya	6,80	8,45	3,00	3,00	18,25
Germaniya	9,50	9,50			19,00
Islandiya	0,00	7,79	4,00	8,00	11,79
Isroil	3,75	3,75	5,50	12,00	13,00
Italiya	9,19	23,81			33,00
Yaponiya	8,74	8,74			17,47
Koreya	4,50	4,50			9,00
Lyuksemburg	8,00	8,00			16,00
Meksika			1,13	5,15	6,28
Niderlandiya	4,90	0,00		16,00	20,90
Yangi Zelandiya			3,00	3,00	6,00
Polsha	9,76	9,76			19,52
Shvetsiya	7,00	11,40		4,50	18,40
Shvetsariya	4,20	4,20	7,70	10,40	26,60
Turkiya	9,00	11,00			20,00

Ba'zi hollarda, pensiya badallari daromadlari turli ijtimoiy ta'minot dasturlariga taqsimlash orqali badallar stavkasi uchun bir xil proportsiyalarda hisoblab chiqariladi. Jami badal odamlarning o'zining badal to'lovlari hisobidan iborat bo'ladi. Agar ushbu uch manbaning

²⁶ OECD (various years), Taxing Wages; OECD (2013), Revenue Statistics; Social Security Administration, United States (various years), Social Security Programs throughout the World; OECD pension and tax models.<http://dx.doi.org/10.1787/888933301228>.

qiymati bu yildagi nafaqalar to'lovidan yuqori bo'lsa, pensiya aktivlarining qiymati o'sib boradi. Tarkibiy jihatdan qaraganda, investitsion daromad bu vaqtda aktivlar o'sishining yanada muhim omili bo'lib xizmat qiladi.

4-jadval

Xorijiy mamlakatlarda 2014-yilda o'rtacha har bir ishchi uchun ijtimoiy sug'urta badallari va majburiy xususiy badallar stavkalari²⁷

	Davlat		Xususiy		Jami
	Ishlovchi	Ish beruvchi	Ishlovchi	Ish beruvchi	
Avstriya	10,25	12,55			22,8
Chexiya	6,5	21,5			28,0
Estoniya		16,0	2,0	4,0	20,0
Gretsiya	6,67	13,3			20,0
Vengriya	18,5	28,5			47,0
Irlandiya	4,0	10,75			14,75
Norvegiya	8,2	14,1			22,3
Portugaliya	6,4	13,8			20,2
Slovaiya	7,0	20,0			27,0
Sloveniya	15,5	8,85			24,4
Ispaniya	4,7	23,6			28,3
Buyuk	9,05	11,9			20,95
AQSh	6,2	6,2			12,4

Ba'zi hollarda, pensiya badallari tushumlari turli ijtimoiy ta'minot dasturlari o'rtasida badallar stavklariga bir xil nisbatlarda taqsimlanadi. Jami badallar o'z-o'zini ish bilan ta'minlaydigan ishlovchilar uchun to'lovlarni o'z ichiga oladi.

Pensiya fondi pensiya to'lovlarini moliyalashtirish maqsadida pensiya rejasi badallari orqali shakllantiriladigan, mustaqil huquqiy tuzilma tomonidan tartibga solinadigan mablag'lar jamg'armasidir. Pensiya fondi a'zosi pensiya fondi aktivlariga nisbatan qonuniy va foydali huquqlarga yoki boshqa ba'zi shartnomaviy da'volarga ega bo'ladi.

Davlat pensiya zahira fondlari hukumat yoki ijtimoiy ta'minot institutlari tomonidan "Pay-as-you go" mexanizmiga asosan

²⁷ OECD (various years), Taxing Wages; OECD (2013), Revenue Statistics; Social Security Administration, United States (various years), Social Security Programs throughout the World; OECD pension and tax models.<http://dx.doi.org>.

moliyalashtiriladigan fondning amal qilmaydigan ishlovchilarning davlat pensiya tizimlarini ta'minlash maqsadida tashkil etiladigan zahiralaridir.

Birinchi bob bo'yicha xulosa

Pensiya jamg'armasi fuqarolarning keksaygan chog'ida yoki nogironlik tufayli mehnat qobiliyatini yo'qotganda, shuningdek, o'z boquvchisini yo'qotgan hollarda, davlat tomonidan kafolatgan ijtimoiy ta'minot olishini ro'yobga chiqarish vositasidir. Uning yordamida ijtimoiy adolat qoidalarini amalga oshirish, aholining eng nochor qatlamlari – keksa va qariyalar, nogironlar, etim-esirlar, o'quvchi-yoshlarning davlat tomonidan ijtimoiy muhofazaga bo'lgan kafolatli huquqlari ta'minlanadi. Shuningdek, Pensiya jamg'armasi fuqarolarning davlat pensiya ta'minotini tashkil qilish, pensiya va ijtimoiy nafaqalarni tayinlash, pensiya hamda boshqa to'lovlar miqdorini qonunchilikda belgilangan tartibda qayta hisob-kitob qilishni ta'minlashga mas'ul muhim davlat organidir.

Pensiya jamg'armasi pensiyalar, ijtimoiy nafaqalar, kompensatsiya to'lovlarini va boshqa to'lovlarni tayinlashni, moliyalashtirishni, hisobga olishni va ularning to'lanishi monitoringini olib borishni, ushbu maqsadlarga yo'naltiriladigan maqsadli moliyaviy resurslarni jamlash bilan bog'liq asosiy vazifalari, funksiyalari va vakolatlarini belgilaydi. Pensiya jamg'armasi o'z ishlarini davlat organlari va boshqa tashkilotlar bilan o'zaro hamkorlikda amalga oshiradi.

Jahonda davlat pensiya fondlarini moliyalashtirishning byudjet va ijtimoiy sug'urta usullari farqlanadi. Byudjet usulida pensiya to'lovlarini moliyalashtirish byudjetga soliqlar hisobidan shakllantirilgan mablag'lardan qoplanadi. Ijtimoiy sug'urta usuli juda keng tarqalgan bo'lib, bu usulda pensiya fondi daromadlari ish beruvchilar va ishlovchilar tomonidan pensiya fondiga to'lanadigan badallar hisobiga shakllantiriladi. Hozirda barcha moliyaviy tuzilmalar qatori pensiya fondlari ham investitsiya faoliyatining asosiy ishtirokchisi hisoblanadi. Fondlar doimiy ravishda investitsiya faoliyatida ishtirok etishadi va katta miqdordagi daromadlarini investitsiya faoliyatidan qo'lga kiritishadi.

2-BOB. PENSIYA JAMG'ARMASI MABLAG'LARINING SHAKLLANISHI VA ULARDAN FOYDALANISH AMALIYOTI TAHLILI

2.1. Byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi mablag'larining shakllanishi holatining tahlili

Pensiya jamg'armasi davlatning ijtimoiy funksiyasiga xizmat qiladi. Shu sababli Pensiya jamg'armasi daromadlarini shakllantirish manbalarini o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Pensiya jamg'armasi daromatlari soliqlarga tenglashtirilgan majburiy ajratmalar hisobidan shakllantiriladi. Chunki, ushbu daromadlar fuqarolarni keksalik davrida ijtimoiy himoyalash, ularning mehnat faoliyati tugashi bilan pensiyaga chiqish oldidan to'lanadigan ish haqi miqdoriga mutanosib tarzda belgilangan muayyan miqdordagi kafolatlangan daromadni ta'minlash hamda daromadlar (pensiya, nafaqa, kompensatsiya to'lovlari va boshq.) bilan kelajakda aholi turmush darajasining pasayishidan himoyalash kabilarni ta'minlaydi.

“O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi to'g'risida”gi Nizomga ko'ra, Pensiya jamg'armasi daromatlari quyidagi manbalar hisobiga shakllantiriladi:

- a) majburiy to'lovlar va badallar:
 - belgilangan miqdorlardagi yagona ijtimoiy to'lov (YaIT) tushumlari;
 - alohida yuridik shaxslarning ijtimoiy sug'urta badallari;
 - fuqarolarning sug'urta badallari;
 - jismoniy shaxslar ayrim toifalarining sug'urta badallari;
 - majburiy ajratmalar;
- b) boshqa to'lovlar.

O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi va davlat soliq xizmatining hududiy organlari²⁸:

²⁸ Mamatov B.S. Pensiya jamg'armasi faoliyati. – T.: “Barkamol fayz media”, 2017. 109-b.

– manbalar turlari bo'yicha Pensiya jamg'armasiga majburiy to'lovlar, badallar va boshqa to'lovlarning to'g'ri hisoblanishi, to'liqligi va o'z vaqtida to'lanishi nazorat qilinishini;

– manbalar turlari va to'lovchilar bo'yicha Pensiya jamg'armasiga majburiy to'lovlar, badallar va boshqa to'lovlar hisobi yuritilishini;

– yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan Pensiya jamg'armasiga majburiy to'lovlar, badallar va boshqa to'lovlar to'g'ri hisoblanishini, shuningdek, Pensiya jamg'armasi bilan o'zaro hisob-kitoblarning holati tekshirilishini ta'minlaydi.

Respublikasida YaITning soliq solish obyekti bo'lib, ish haqi tarzidagi daromadlar hisoblanadi. Yuridik shaxslar – O'zbekiston Respublikasi rezidentlari hamda O'zbekiston Respublikasida faoliyatni doimiy muassasa, chet ellik yuridik shaxslarning vakolatxonalari va filiallari orqali amalga oshiruvchi O'zbekiston Respublikasi norezidentlari YaITni to'lovchilar hisoblanadi.

2015-yil 1-yanvardan boshlab mikrofirmalar va kichik korxonalar uchun YaITni hisoblash va to'lash tartibi o'zgardi²⁹. Yangi tartibga muvofiq 2015-yil 1-yanvardan boshlab mikrofirmalar va kichik korxonalar, ular soliq solishning qanday tizimini qo'llashlaridan qat'iy nazar, shuningdek, fermer xo'jaliklari uchun YaITning 2014-yilda amal qilgan 25 foiz o'rniga, mehnatga haq to'lash fondining 15 foiziga teng bo'lgan stavkasi belgilandi.

Hozirgi vaqtda xo'jalik yurituvchi subyektlar YaITni "Yagona ijtimoiy to'lovning eng kam miqdori kiritilishi munosabati bilan yagona ijtimoiy to'lovni hisoblab chiqarish va to'lash tartibi to'g'risidagi Nizom"ga³⁰ muvofiq uning eng kam miqdorini hisobga olgan holda hisoblaydilar va to'laydilar, ya'ni mehnat haqi tarzidagi daromadlardan belgilangan, biroq eng kam mish haqinig (EKIH)ning har bir xodimga belgilangan qismidan kam bo'lmagan stavkada. YaIT hisob-kitobining bunday tartibi 2009-yil 1-yanvardan O'zbekiston Respublikasi

²⁹ Ushbu o'zgartirishlar O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2015-yil 13-fevraldagi "Mikrofirmalar va kichik korxonalar tomonidan yagona ijtimoiy to'lovni hisoblash va to'lash tartibi to'g'risida"gi 26-sonli Qarori bilan belgilandi.

³⁰ Ushbu Nizom O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2010-yil 13-aprelda 2095-son bilan ro'yxatdan o'tkazildi.

Prezidentning 2008-yil 29-dekabrda “O‘zbekiston Respublikasining 2009 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlari va Davlat byudjeti parametrlari to‘g‘risida”gi PQ-1024-sonli Qarori bilan belgilangan. Biroq hamma soliq to‘lovchilar YaITni bunday tartibda hisoblashlari kerak emas. U quyidagilarga tatbiq etilmaydi:

- 4,7% stavka bo‘yicha YaIT undiriladigan ixtisoslashtirilgan sexlar, uchastkalar va korxonalarda ishlovchi nogironlar mehnatiga haq to‘lash fondiga³¹;
- notijorat tashkilotlari, shu jumladan, byudjet tashkilotlariga;
- xodimlar soni va mehnatga haq to‘lash fondining eng kam me‘yorlaridan³² kelib chiqib hisob-kitobning alohida tartibi belgilangan chakana savdo, umumiy ovqatlanish va qurilish korxonalariga;
- yangi barpo etilgan kichik tadbirkorlik subyektlariga, ular davlat ro‘yxatidan o‘tkazilgan sanadan boshlab 6 oy mobaynida, ular tomonidan ko‘rsatilgan davrda o‘z ehtiyojlari uchun obyektlar qurilgan taqdirda esa – tugallangan obyektни qabul qilish dalolatnomasi tasdiqlangan kundan boshlab 6 oy tugagunga qadar, biroq ular davlat ro‘yxatidan o‘tkazilgan paytdan boshlab 1 yildan ko‘p bo‘lmagan muddatda.

Pensiya jamg‘armasiga tushgan YaIT O‘zbekiston Respublikasi milliy valyutasida Pensiya jamg‘armasi xarajatlarini qoplash bo‘yicha summalarining to‘lanishini va yuridik shaxslarning davlat ijtimoiy sug‘urtasi xarajatlari bo‘yicha to‘lovlarni amalga oshirish tartibini belgilaydi. YaIT stavkalari, yagona ijtimoiy to‘lovdan tushumlar taqsimot miqdorlari O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori bilan belgilanadi.

Quyidagi jadvalda Pensiya jamg‘armasi daromadlari manbalarining so‘nggi yillardagi stavka ko‘rsatilgan.

³¹ O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1992-yil 17-iyuldagi “O‘zbekiston Respublikasida nogironlarni ijtimoiy himoya qilish masalalari” nomli 328-sonli Qarori, 7-bandi.

³² Xodimlar soni va mehnatga haq to‘lash fondining eng kam me‘yorlari joriy etilishini hisobga olgan holda soliqlar va boshqa majburiy to‘lovlarni hisoblab chiqarish va to‘lash tartibi to‘g‘risida Nizom. O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2011-yil 23-fevralda 2200-son bilan davlat ro‘yxatidan o‘tkazilgan.

**O‘zbekiston Respublikasi budjetdan tashqari pensiya jamg‘armasiga
to‘lanadigan majburiy to‘lov tariflari dinamikasi (%)³³**

Yillar	Pensiya jamg‘armasiga ish beruvchilarning yagona ijtimoiy to‘lovi	Fuqarolarning majburiy sugurta badali	Tovar (ish, xizmatlar) qiymatidan majburiy ajratmalar
2001	40	2,5	0,7
2002	40	2,5	0,7
2003	37,2	2,5	0,7
2004	33	2,5	0,7
2005	31	2,5	0,7
2006	25	2,5	0,7
2007	24	2,5	0,7
2008	24	2,5	1
2009	24	3,5	1
2010	25	4	1,5
2011	25	4,5	1,6
2012	25	5,5	1,6
2013	25	6	1,6
2014	25	6,5	1,6
2015	25 (15 ³⁴)	7,0	1,6
2016	25 (15 ³⁵)	7,5	1,6
2017	25 (15 ³⁶)	8,0	1,6

Jadval ma’lumotlaridan ko’rinib turibdiki, keyingi yillarda Pensiya jamg‘armasi daromadlar manbalarining stavkalarida katta o’zgarishlar bo’lmadi. Faqat sug’urta badali stavkasining oshib borishi kuzatildi. 2016-yilning 1-

³³ Ilmiy va me’yoriy qonunchilikni o’rgangan holda muallif tomonidan mustaqil tayyorlandi

³⁴ Mikrofirm va kichik korxonalar, fermer xo‘jaliklari uchun yagona ijtimoiy to‘lov stavkasi (O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2014-yil 4dekabrdagi PQ-2270-sonli “2015 yil uchun O‘zbekiston Respublikasining asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlari prognozi va davlat byudjeti parametrlari to‘g‘risidagi” Qarori).

³⁵ Mikrofirm va kichik korxonalar, fermer xo‘jaliklari uchun yagona ijtimoiy to‘lov stavkasi (O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015-yil 22-dekabrdagi PQ-2455-sonli “2016-yil uchun O‘zbekiston Respublikasining asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlari prognozi va davlat byudjeti parametrlari to‘g‘risidagi” Qarori).

³⁶ Mikrofirm va kichik korxonalar, fermer xo‘jaliklari uchun yagona ijtimoiy to‘lov stavkasi (O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 27-dekabrdagi PQ-2699-sonli “2017-yil uchun O‘zbekiston Respublikasining asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlari prognozi va davlat byudjeti parametrlari to‘g‘risidagi” Qarori).

yanvaridan O'zbekistonda fuqarolarning Pensiya jamg'armasiga o'tkaziladigan majburiy sug'urta badallari stavkasi 7 foizdan 7,5 foizga oshirilgan edi. 2017 yilning 1-yanvaridan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 27-dekabrda "O'zbekiston Respublikasining 2017 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va davlat byudjeti parametrlari to'g'risida"gi PQ-2699-sonli Qarori bilan fuqarolarning majburiy sug'urta badallari stavkasi 8% miqdorida belgilandi. Bunda yuridik shaxslar uchun YaIT stavkasi 25 foiz miqdorida saqlab qolindi.

Qayd etish lozim, o'rtacha umr ko'rishning uzayishi bevosita pensiya ta'minoti tizimining moliyaviy barqarorligiga ta'sir etuvchi muhim omillardan biridir. Shu nuqtai nazardan, pensiya badallarining hozirgi qiymati va uni kelajakda to'lovlar shaklida qayta taqsimlashda mazkur omilni istiqboldagi holatini inobatga olish ayni muhim masaladir.

Belgilangan stavkalar asosida olingan daromadlarning manbalari miqdori va jamiga nisbatan ulushi to'g'risidagi ma'lumotlarni aks ettiruvchi quyidagi jadvalda ko'rinib turibdiki, Pensiya jamg'armasining daromadlari shakllantirishda muhim o'rinni yuridik shaxslarning mehnatga haq to'lash fondidan YaITdan ajratmalar egallaydi. Pensiya jamg'armasi daromadlari 2017-yilda 19505,1 mlrd. so'mni tashkil qilib, 2013-yilga nisbatan 1,9 martaga ortganligini ko'rish mumkin. Pensiya jamg'armasi daromadlari tarkibida ish haqidan YaIT 2013-2017-yillarda o'rtacha 52,6 foizni tashkil qilgan. Pensiya jamg'armasi daromadlari tarkibida sotilgan mahsulotlar hajmidan majburiy ajratmalar esa ushbu yillarda o'rtacha 16,4 foizni tashkil qilgan. Xulosa qilib aytganda, Pensiya jamg'armasi daromadlari tarkibida ish haqidan YaIT bo'yicha tushumlar ulushi salmoqli o'ringa ega.

Pensiya jamg'armasiga majburiy ajratmalar har oyda soliq solinadigan bazadan va belgilangan stavkadan kelib chiqqan holda hisoblab chiqariladi.

6-jadval

Pensiya jamg'armasi daromadlarining tarkibiy tuzilishi³⁷, mlrd. so'mda

Ko'rsatkichlar	2013-yil		2014-yil		2015-yil		2016-yil		2017-yil	
	mlrd. so'm	%	mlrd. so'm	%	mlrd. so'm	%	mlrd. so'm	%	mlrd. so'm	%
Daromadlar	10302,1	100,0	13013,7	100,0	16557,0	100,0	18113,3	100,0	19505,1	100,0
Yil boshiga qoldiq	602,2	8,8	1067,3	8,2	2592,0	15,7	2568,3	14,2	2282,0	11,7
Ish haqi fondidan yagona ijtimoiy to'lovdan tushumlar	5907,4	51,7	7299,5	56,1	8324,2	50,3	9474,0	52,3	10226,0	52,4
Fuqarolarning majburiy sug'urta badallari	1482,7	14,4	1877,2	14,4	2463,8	14,9	3235,0	17,9	3993,9	20,5
Mahsulot sotish hajmidan majburiy ajratmalar	1591,3	15,4	1933,0	14,9	2063,8	12,5	1527,0	8,4	1429,7	7,3
Boshqa daromadlar	718,5	9,7	836,7	6,4	1113,1	6,7	1291,0	7,2	1555,0	8,0
Soliqsiz tushumlar	-	-	-	-	-	-	18,0	0,1	18,0	0,09

³⁷ www.pfri.uz. sayti ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Soliq to'lovchilar turli xil soliq solish obyektlariga ega bo'lgan hollarda, ular soliq solish obyektlarining alohida-alohida hisobini yuritishi va tegishli obyektlar uchun belgilangan stavkalardan kelib chiqqan holda Pensiya jamg'armasiga majburiy ajratmalarni to'lashi shart.

Quyidagilar Pensiya jamg'armasiga majburiy ajratmalarning to'lovchilari bo'lmaydi: notijorat tashkilotlar, bundan ularning tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirishdan olgan daromadlari mustasno; yagona soliq to'lovchi yuridik shaxslar.

Pensiya jamg'armasiga badallar to'lashning shaxsiy hisobi Pensiya jamg'armasi organlari tomonidan, shaxsiy yordamchi va dehqon xo'jaliklarida qoramol boqish va etishtirilgan chorvachilik mahsulotlarini sotish bilan band bo'lgan shaxslar tomonidan Pensiya jamg'armasiga badallar to'langanligi to'g'risida davlat soliq xizmati organlari ma'lumotlari asosida amalga oshiriladi.

Chet elda ishlangan davrlar Pensiya jamg'armasiga belgilangan sug'urta badallari to'langan taqdirda mehnat stajiga qo'shib hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining yollanma (bitim) asosda chet elda ishlaganligi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi vakolat bergan organlar mehnat daftarchasiga kiritgan qaydnomalarga qarab aniqlanadi. Chet el fuqarolariga va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarga chet eldagi ishi O'zbekiston Respublikasida ishlanganiga to'g'ri keladigan stajning 1/3 hissasidan oshmagan miqdorda stajga qo'shiladi. Chet elda ishlagan O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining pensiyasini hisoblab chiqarish uchun olinadigan ish haqi Pensiya jamg'armasiga to'langan sug'urta badallarining miqdoridan kelib chiqqan holda aniqlanadi.

2.2. Byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi mablag'laridan foydalanish amaliyoti tahlili

Jahondagi bugungi vaziyat, ya'ni global muammolarning mavjudligi, aholi sonining keskin oshib borayotgan bir paytda mamlakatimizda davlat byudjeti xarajatlari tarkibida ijtimoiy soha xarajatlari ulushining ortib borayotganligi va

davlat byudjeti ijrosi profitsit bilan bajarilayotgani olib borilayotgan islohotlarning samarasini ifodalaydi.

Ijtimoiy soha xarajatlari, o'z navbatida, pensiya ta'minotini ham qamrab oladi. Pensiya jamg'armasi xarajatlari O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2010-yil 19-fevraldagi 30-sonli Qaroriga asosan "O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi to'g'risida"gi Nizom bilan tartibga solinadi.

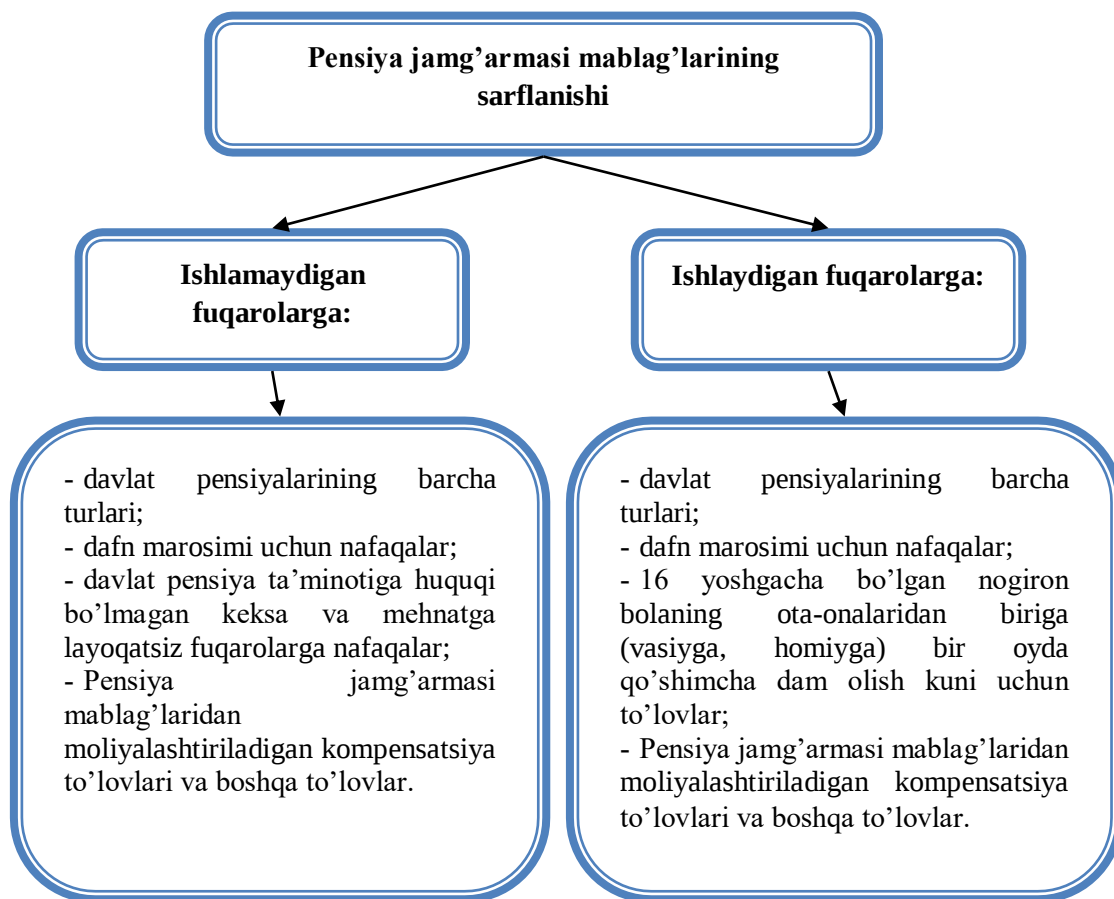
O'zbekiston Respublikasida amalda bo'lgan pensiya qonunchiligiga muvofiq, pensiyalar, ijtimoiy nafaqalar, kompensatsiya to'lovlari va boshqa to'lovlarni moliyalashtirish budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi mablag'lari hisobidan amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining mablag'laridan³⁸:

- ishlayotgan pensionerlarga davlat pensiyalarini to'lash;
- ishlamaydigan pensionerlarga davlat pensiyalarini to'lash;
- davlat pensiya ta'minoti huquqiga ega bo'lmagan qariyalar va mehnatga qobiliyatsiz fuqarolarga nafaqalar;
- dafn etish marosimi uchun nafaqalar;
- boshqa xarajatlar uchun foydalaniladi.

O'zbekistonda amalda bo'lgan pensiya qonunchiligiga muvofiq, pensiyalar, ijtimoiy nafaqalar, kompensatsiya to'lovlari va boshqa to'lovlarni moliyalashtirish Pensiya jamg'armasi mablag'lari hisobidan amalga oshiriladi. Pensiya jamg'armasi mablag'larining sarflanishini quyidagi rasm orqali ifodalaymiz.

³⁸ Mamatov B.S. Pensiya jamg'armasi faoliyati. – T.: "Barkamol fayz media", 2017. 143-b.

7-rasm. Pensiya jamg'arma mablag'larining sarflanishi³⁹

Ishlamaydigan va ishlaydigan fuqarolarga pensiyalar, ijtimoiy nafaqalar va kompensatsiya to'lovlari va boshqa to'lovlarni moliyalashtirish uchun Pensiya jamg'armasining hududiy bo'linmalari tomonidan G'aznachilikning bo'linmalarida hisob raqamlari ochiladi. Pensiya jamg'armasining hududiy boshqarmalari to'lov to'lanadigan har bir oyning 15-kunigacha ishlamaydigan va ishlaydigan fuqarolarga pensiyalar, ijtimoiy nafaqalar, kompensatsiya to'lovlari va boshqa to'lovlar to'lash uchun mablag'larga bo'lgan ehtiyoj hajmini belgilaydi hamda Pensiya jamg'armasining ijro etuvchi apparatiga buyurtmanoma taqdim etadi. Pensiya jamg'armasining tuman (shahar) bo'limlari tashkilotlarning buyurtmanomalari bo'yicha ishlaydigan pensionerlarga pensiyalar, dafn marosimi uchun nafaqalar, 16 yoshgacha bo'lgan nogiron bolalarning ota-onalaridan biriga qo'shimcha dam olish kunlari uchun to'lovlarni to'lashga mablag'larni

³⁹ "O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi to'g'risida"gi Nizom.

moliyalashtiradi⁴⁰. Pensiya jamg'armasining hisob raqamlaridan mablag'larni o'tkazish va vaqtincha olib qo'yish taqiqlanadi.

Bugungi kunda Pensiya jamg'armasi mablag'larining sarflanish yo'nalishlarini quyidagi 7-jadvalda ko'rishimiz mumkin. Jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, 2013-2017-yillar davomida Pensiya jamg'armasi xarajatlari tizimida asosiy ulush ishlamayotgan pensionerlarga pensiya to'lovlari hissasiga to'g'ri kelib, uning tutgan ulushi yil sayin umumiy xarajat qismida pasayish tendensiyasiga ega. Aksincha, Pensiya jamg'armasida yil oxirida qoldiq mavjud bo'lib, uning ulushi o'sish tendensiyasiga ega. Agar 2013-yilda uning ulushi jami xarajatlari tarkibida 8,4 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2017-yilga kelib 11 foizni tashkil etgan. Bu esa Hukumatimiz tomonidan davlat pensiya tizimini isloh qilish, uning mablag'laridan samarali foydalanish tizimidagi sayi-harakatlari natijasidir. Ortiqcha to'langan pensiyalarning qaytarilishi, pensiyalarni hisoblash tizimining takomillashuvi natijasida Pensiya jamg'armasi hisobida qoldiq hosil bo'lib, keyingi yillarda pensiya tizimi dasturlarida belgilangan vazifalar doirasida sarf etilmoqda.

Aholining umumiy sonida pensionerlar sonining ortishi bilan birga minimal yashash minimumi oshib bormoqda. Natijada mazkur tizimda davlat pensiya xarajatlarini oshirish va uning daromadlar manbaini ko'paytirish muhim ahamiyatga ega bo'lmoqda.

Bu borada, Evropa Ittifoqi mamlakatlari tajribalarini keltirish o'rinlidir. Masalan, Buyuk Britaniya, Frantsiya? Germaniya mamlakatlarida o'rtacha umr ko'rish 2,5 yilga (65 yoshdan keyin 1,7 yilga) ko'paygani barobarida istiqbolda pensiya ta'minoti xarajatlarini YaIMga nisbatan Fransiyada 0,5 f.p.ga, Germaniyada 2,8 f.p.ga va Buyuk Britaniyada 1,5 foiz punktga oshirish nazarda tutilmoqda⁴¹.

⁴⁰ Mamatov B.S. Pensiya jamg'armasi faoliyati. – T.: “Barkamol fayz media”, 2017. 112-b.

⁴¹ Скурова А.В. Развитие системы негосударственного пенсионного страхования в России и за рубежом: автореф. к.э.н. – Москва, Всероссийская академия внешней торговли, 2011. – С. 25.

7-jadval

Pensiya jamg'armasining xarajatlari tarkibi⁴²

Ko'rsatkichlar	2013-yil		2014-yil		2015-yil		2016-yil		2017-yil	
	Mrld. so'mda	Jami xarajat- larga nisbatan foizda	Mrld. so'mda	Jami xarajat- larga nisbatan foizda	Mrld. so'mda	Jami xarajat- larga nisbatan foizda	Mrld. so'mda	Jami xarajat- larga nisbatan foizda	Mrld. so'mda	Jami xarajat- larga nisbatan foizda
Xarajatlar jami	10302,1	100,0	13013,7	100,0	16557,0	100,0	18113,3	100,0	19505,1	100,0
Ishlamayotgan pensionerlarga pensiya to'lovlari	9097,9	88,3	11191,9	86,0	12838,1	77,5	14779,6	81,6	16629,9	85,2
Ishlayotgan pensionerlarga pensiya to'lovlari	317,4	3,1	426,6	3,3	474,8	2,8	484,3	2,7	534,5	2,7
Keksa yoshdagilar va ishlamaydigan fuqarolar uchun nafaqalar, dafn marosimlari uchun nafaqalar va boshqa to'lovlar	20,5	0,2	29,1	0,2	105,2	0,6	152,1	0,8	204,3	1,0
Boshqa xarajatlar	2,1	0,02	2,4	0,02	2,8	0,02	3,0	0,02	10,0	0,05
Yil oxirida qoldiq mablag'lar	864,2	8,4	1363,7	10,5	3136,1	18,9	2694,3	14,9	2126,4	11,0

⁴² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2011-yil 30-dekabr PQ-1675-sonli, 2012-yil 25-dekabr PQ-1887-sonli, 2013-yil 25-dekabrda PQ-2099-sonli, 2014-yil 4-dekabrda PQ-2270-sonli, 2015-yil 22-dekabrda PQ-2455-sonli Qarorlari asosida tuzildi.

O'zbekiston Respublikasi fuqarolari "Fuqarolarning pensiya ta'minoti to'g'risida"gi Qonunda nazarda tutilgan tartibda davlat tomonidan pensiya bilan ta'minlanish huquqiga ega. Pensiya tayinlash uchun yetarlicha ish stajiga ega bo'lmagan shaxslarga yoshga doir pensiyalar kamida 7 yil ish staji mavjud bo'lgan taqdirda, bor stajga mutanosib miqdorda tayinlanadi. Fuqarolar pensiya olish huquqi paydo bo'lganidan so'ng istalgan paytda pensiya tayinlashni so'rab murojaat etishlari mumkin. Davlat pensiyalarining turli xillarini olish huquqiga ega bo'lgan fuqarolarga ularning o'zlari tanlagan bitta pensiya tayinlanadi. Harbiy xizmatchilarni, shuningdek, ichki ishlar organlarining boshliqlar va oddiy xodimlar tarkibidan bo'lgan shaxslarni hamda ularning oila a'zolarini pensiya bilan ta'minlash shartlari, me'yorlari va tartibi O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari bilan belgilanadi⁴³.

Ta'kidlash joizki, 2017-yilda byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi moliyaviy barqarorligini ta'minlash, xorijiy mamlaktalar tajribalari asosida samarali pensiya tizimini joriy qilish maqsadida Davlat pensiya ta'minoti tizimini isloh qilish Konsepsiyasi loyihasi ishlab chiqildi. Mazkur Konsepsiya loyihasida Pensiya jamg'armasi xarajatlariga bevosita bog'liq bo'lgan O'zbekistonda pensiya yoshini bosqichma-bosqich oshirib, uni jahondagi o'rtacha darajaga etkazish taklif ilgari surilgan. Ma'lumki, hozir O'zbekistonda erkaklar 60 yoshda, ayollar 55 yoshda pensiyaga chiqadilar. Pensiya yoshiga etib qolgan ayrim shaxslar pensiyani sabrsizlik bilan kutmoqdalar. Boshqalari esa, aksincha, bundan vahimaga tushadilar, pensiyaga chiqishni istamaydilar va iloji boricha ko'proq ishlashga intiladilar. Shu sababli mazkur tashabbusning tarafdorlari ham, qarshilari ham topiladi.

Jahonda erkaklar va ayollar uchun o'rtacha pensiya yoshi 62 yoshni tashkil etadi, O'zbekistonda esa bu ko'rsatkich 57,5 yoshga teng. Qiyoslash uchun jahonning turli mamlakatlaridagi pensiya yoshi darajasi 8-jadvali keltirilgan. Ko'rib turganimizdek, O'zbekistondagi pensiya yoshi jahondagi eng quyi

⁴³ Mamatov B.S. Pensiya jamg'armasi faoliyati. – T.: "Barkamol fayz media", 2017. 121-b.

yoshlardan biri hisoblanadi. Yaponiya esa gender jihatidan ham farqlamay, 65 yoshlik pog'onani bosib o'tdi. Ya'ni u yerda erkaklar va ayollar bir xil yoshda pensiyaga chiqadilar.

8-jadval

Rivojlangan va rivojlanayotgan ayrim davlatlarda pensiyaga chiqish yoshi⁴⁴

	O'zbekiston	Qozog'iston	Belorussiya	Janubiy Koreya	Buyuk Britaniya	Yaponiya
Ayollar	55	58	55,6	60	60	65
Erkaklar	60	63	60,6	60	65	65

Mamlakatimizda umumiy aholi soniga pensiya yoshidagi shaxslar sonining foizli nisbati oshib bormoqda. 2025-yilga kelib u 11%lik darajaga etadi (2011-yildagi 6,2%ga qaraganda). Shu munosabat bilan har yili pensiya tayinlashni so'rab qilinayotgan murojaatlar soni o'rta hisobda 16 ming fuqaroga ortmoqda, 2025-yilga kelib esa ushbu ko'rsatkich 300 ming darajasidan oshadi. 2018-2025-yillarda O'zbekistonda pensiya yoshidagi aholi ulushi taxminan 1,2 mln kishigacha ko'payadi. Bularning bari, tegishincha, Pensiya jamg'armasi xarajatlari oshishiga olib keladi hamda pensiya va boshqa ijtimoiy to'lovlarni barqaror moliyalashtirishga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Pensiya to'lovlari bo'yicha mamlakatning iqtisodiy faol aholisi zimmasiga tushadigan yuk ortadi. Pensiya yoshini oshirish, shu tariqa, mazkur muammolarni hal etish imkonini beradi.

Pensiya yoshining oshirilishi pensiya miqdorlari o'rtacha darajasi oshishiga ham imkon yaratishi kerak. Taklif etilayotgan rag'batlantiruvchi tuzdagi mexanizmlar orqali bunga erishish mumkin: 35 yildan ortiq ish stajining har bir to'liq yili uchun pensiya miqdori o'rtacha oylik ish haqining 2%iga oshirib boriladi. Shu o'rinda quyidagi fikrni aytib o'tmoqchimiz. Ko'p xodimlar pensiya yoshiga etishlari bilan, hatto ularning roziliklarini olmay turib ishdan bo'shatishlaridan qo'rqadilar. Aslida ishlashni davom ettirishni istaydilar,

⁴⁴ <http://pfru.uz>. sayti ma'lumotlari asosida muallif tomonidan mustaqil tuzib chiqilgan.

salomatliklari va jismoniy kuch-quvvatlari ham etarli bo'ladi. Pensiya yoshining oshirilishi samarali mehnat qilishda davom etishlariga imkon beradi.

Davlat pensiya ta'minoti tizimini isloh qilish Konsepsiya loyihasida tartib-taomil qanday o'tkazilishi, pensiyaga chiqish yoshini qaysi darajagacha oshirish ko'zda tutilgan. Fikrimizcha, ushbu masalalarni hal etishda qator ijtimoiy, demografik va iqtisodiy omillarni inobatga olish lozim. Zero, pensionerlarning ishga joylashishi oson emas, keksa organizm xususiyatlarini hisobga olgan holda ular hamma yerda ishni davom ettira olmaydilar. Tegishincha, mehnat mahsuldorligi pasayadi. Ish beruvchilar esa yosh mutaxassislarni afzal ko'rib, ancha qat'iy yosh chegarasini belgilaydilar. Buning ustiga, pensiyaga kechroq chiqqan ko'pchilik kishilar salomatliklari yomonlashganligi bois normal hayot kechira olmaydilar. Eng yomoni – hamma ham pensiya yoshiga eta olmasligida. Shu sababli pensiyaga chiqish uchun yangi yosh darajasini belgilashda fuqarolarimizning o'rtacha yashash muddatini hisobga olish maqsadga muvofiq. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2016-yilda u o'rtacha 73,8 yoshni: erkaklar uchun – 71,4 yosh, ayollar uchun esa – 76,2 yoshni tashkil etadi. Raqamlar esa yangi g'oya foydasini yoqlamayotgan ko'rinadi. Shuning uchun pensiya yoshini oshirishda aholining o'rtacha umr ko'rish darajasi, pensiyaga chiqqandan so'ng aholining umrguzaronligi, tibbiyot sohasining rivojlangandik darajasi kabilar e'tiborga olinishi zarur.

2.3. Byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi tomonidan davlat pensiyalarini hisoblash, tayinlash va to'lash tartibi

Fuqaro pensiyaga chiqishi uchun eng avvalo mehnat stajiga ega bo'lishi talab qilinadi, amaldagi pensiya qonunchiligiga ko'ra quyidagi mehnat faoliyati mehnat staji sifatida inobatga olinadi⁴⁵:

– faoliyat turi, mulk va xo'jalik yuritish shakllaridan qat'iy nazar, xodim davlat tomonidan ijtimoiy sug'urtalangan holda bajargan har qanday ish, agar u

⁴⁵ Mamatov B.S. Pensiya jamg'armasi faoliyati. – T.: "Barkamol fayz media", 2017. 153-b.

Pensiya jamg'armasiga sug'urta badallari to'lagan bo'lsa, 1965-yildan keyingi davr uchun jamoa xo'jaligidagi ish stajini hisoblab chiqarishda, agar jamoa xo'jaligi a'zosi uzrsiz sabablarga ko'ra jamoa xo'jaligida belgilangan mehnatda ishtirok etish minimumini bajarmagan bo'lsa, ishlangan vaqtning amalda davom etgan davri hisobga olinadi, ijodiy faoliyat bilan mashg'ul xodimlarning ish stajini, basharti ular Pensiya jamg'armasiga sug'urta badallari to'lagan bo'lsalar, ijodiy uyushmalarning boshqaruvlari ana shu muallifning asari e'lon qilingan yoki birinchi marta jamoat oldida ijro yoki namoyish etilgan kundan e'tiboran belgilaydilar;

- harbiy xizmat va partizan otryadlari hamda qo'shilmalarida bo'lish, davlat xavfsizligi organlarida va ichki ishlar organlarida xizmat qilish;

- idoraviy bo'ysunuvidan qat'iy nazar, harbiylashtirilgan soqchilikdagi, maxsus aloqa organlari va tog'-kon-qutqaruv qismlaridagi xizmat;

- yakka tartibdagi mehnat faoliyati, shu jumladan, yakka (guruhli) ijara sharoitidagi yoki shaxsiy yordamchi, dehqon (fermer) xo'jaligidagi faoliyat – Pensiya jamg'armasiga sug'urta badallari to'langan taqdirda;

- I guruh nogironiga yoki 16 yoshgacha bo'lgan nogiron bolaga, shuningdek, o'zgalarning parvarishiga muhtoj bo'lgan (davolash muassasasining xulosasiga ko'ra) 80 yoshga to'lgan qariyalarga qarab turilgan vaqt;

- oliy ta'lim muassasalarida, stajyor-tadqiqotchi-izlanuvchilar institutida, katta ilmiy xodim-izlanuvchilar institutida va klinik ordinaturada kunduzgi o'qish, shu jumladan, chet elda o'qish;

- bola 3 yoshga to'lguncha bolani parvarishlash ta'tillarida bo'lish vaqti, lekin hammasini jamlaganda ko'pi bilan 3 yil;

- ofiserlar tarkibidan bo'lgan shaxslarning xotinlari, ularni ishga joylashtirish imkoniyati bo'lmagan joylarda erlari bilan yashagan vaqt, lekin 10 yildan oshmagan davr;

- O'zbekiston Respublikasining diplomatik vakolatxonalari va konsullik muassasalari xodimlarining, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar

vazirligi tomonidan xalqaro hukumatlararo tashkilotlarga kvota qilingan lavozimlarga xizmat safariga yuborilgan shaxslarning xotini (eri) chet elda bo'lgan, lekin, 10 yildan oshmagan davr.

Quyidagi mehnat faoliyati turlari mehnat stajiga imtiyozli tarzda qo'shib hisoblanadi⁴⁶:

- harakatdagi armiya tarkibiga kiruvchi harbiy qismlar, shtablar va muassasalardagi, jangovar harakatlar davrida partizan otryadlari va qo'shilmalaridagi xizmat va erkin yollanganlar tarkibidagi ish, baynalmilal burchni bajarishda jangovar harakatlarda ishtirok etish – uch hissa barobarida;

- 1941-1945-yillardagi urush davrida mamlakat ichkarisida ishlash, shu jumladan, harbiy qismlardagi erkin yollanganlar tarkibidagi ish ikki hissa barobarida;

- kon sanoatidagi etakchi kasb egalari bo'lgan xodimlar, bevosita erosti va ochiq kon ishlarida ko'mir, ma'danlar va boshqa foydali qazilmalarni qazib olishda, shaxtalar va konlar qurilishida to'liq ish kuni davomida band bo'lgan hamda erosti ishlarida, mehnat sharoiti o'ta zararli va o'ta og'ir ishlarda to'liq ish kuni davomida band bo'lgan xodimlar – erkaklar 10 yildan ortiq va ayollarda 7 yilu 6 oydan ortiq ishlangan har bir to'liq yil ikki hissa barobarida;

- moxovxonalarda, vaboga qarshi muassasalarda, immunodefitsit virusi bilan kasallangan shaxslar davolanadigan yuqumli kasalliklar muassasalarida ishlash ikki hissa barobarida;

- patologoanatomya muassasalari va sud-tibbiy ekspertiza muassasalarining tibbiy xodimlaridan ayrim toifalarining ishi bir yarim hissa barobarida;

- asossiz ravishda jinoiy javobgarlikka tortilgan va keyinchalik oqlangan fuqarolarning qamoqda bo'lish va hibsdan saqlash joylarida turgan vaqti – bir yarim hissa barobarida mehnat stajiga qo'shiladi.

⁴⁶ Mamatov B.S. Pensiya jamg'armasi faoliyati. – T.: "Barkamol fayz media", 2017. 155-b.

Mehnatda mayiblanish yoki kasb kasalligiga chalinish oqibatida nogironlik pensiyasi, ish stajidan qat'iy nazar, tayinlanadi. Mehnatda mayiblanish yoki kasb kasalligiga chalinish oqibatida nogironlik pensiyasidan umumiy kasallik oqibatida nogironlik pensiyasiga o'tkazishda zarur staj nogironlikning dastlabki belgilanishi vaqtiga nisbatan yosh bo'yicha belgilanadi.

Umumiy kasallik oqibatida nogironlik pensiyasi nogironlik boshlangan vaqtda nisbatan quyidagi ish staji mavjud bo'lganda tayinlanadi:

9-jadval

Nogironlik pensiyasining tayinlanishi⁴⁷

№	Yosh	Ish staji (yillarda)
1.	20 yoshdan 23 yoshga etgunga qadar	2
2.	23 yoshdan 26 yoshga etgunga qadar	3
3.	26 yoshdan 31 yoshga etgunga qadar	5
4.	31 yoshdan 36 yoshga etgunga qadar	7
5.	36 yoshdan 41 yoshga etgunga qadar	9
6.	41 yoshdan 46 yoshga etgunga qadar	11
7.	46 yoshdan 51 yoshga etgunga qadar	14
8.	51 yoshdan 56 yoshga etgunga qadar	17
9.	56 yosh va undan katta yosh	20

Ish davrida yoki ish to'xtatilgandan keyin 20 yoshga to'lgungacha umumiy kasallik oqibatida nogiron bo'lib qolgan shaxsga pensiya, ish staji davridan qat'iy nazar, tayinlanadi.

Mehnat daftarchasi ish stajini tasdiqlaydigan asosiy hujjat hisoblanadi. Band shaxsning ish staji O'zbekiston Respublikasi davlat soliq organlari tomonidan taqdim etiladigan ma'lumotlar asosida Pensiya jamg'armasi bo'limining sug'urta badallari to'langanligini tasdiqlaydigan ma'lumotnomasi bo'yicha belgilanadi.

Pensiya miqdori ish staji davriga bog'liq bo'ladi va:

- pensiyaning bazaviy miqdoridan;
- ish staji uchun pensiya oshirilishidan;
- pensiyaga ustama haqlardan shakllanadi.

⁴⁷ O'zbekiston Respublikasi "Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida"gi Qonuni. O'RQ-938-XII-son, 03.09.1993., 17-modda.

Pensiyaning hisoblash uchun pensiyalarning quyidagi bazaviy miqdorlari belgilanadi:

- yoshga doir pensiyalar uchun pensiyani hisoblash uchun qabul qilinadigan oʻrtacha oylik ish haqining 55 foizi, biroq yoshga doir eng kam pensiyaning 100 foizidan kam emas;

- I va II guruh nogironlariga nogironlik pensiyasi uchun pensiyani hisoblash uchun qabul qilinadigan oʻrtacha oylik ish haqining 55 foizi, biroq yoshga doir eng kam pensiyaning 100 foizidan kam emas;

- boquvchisini yoʻqotganlik pensiyasi uchun oilaning har bir mehnatga layoqatsiz aʼzosiga pensiyani hisoblash uchun qabul qilinadigan oʻrtacha oylik ish haqining 30 foizi miqdorida, biroq, yoshga doir eng kam pensiyaning 50 foizidan kam emas.

Pensiya tayinlash uchun talab qilinadigandan ortiq ish stajining har bir toʻliq yili uchun pensiyalarning bazaviy miqdorlari oshiriladi.

2014-yilning 4-dekabrida Oʻzbekiston Respublikasining “Soliq va byudjet siyosatining 2015-yilga moʻljallangan asosiy yoʻnalishlari qabul qilinganligi munosabati bilan Oʻzbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga oʻzgartirish va qoʻshimchalar kiritish toʻgʻrisida”gi OʻRQ-379-sonli Qonunida “Fuqarolarning davlat pensiya taʼminoti toʻgʻrisida”gi Qonunga kiritilgan oʻzgartirish va qoʻshimchalar mohiyati quyidagilardan iborat:

1. *Pensiyalarning tayanch miqdoriga doir:* “Fuqarolarning davlat pensiya taʼminoti toʻgʻrisida”gi Qonunning 26-moddasiga kiritilgan oʻzgartishlarga muvofiq endilikda pensiyalarning tayanch miqdori Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni bilan belgilanadigan yoshga doir eng kam pensiya miqdoriga nisbatan belgilandi hamda amaliyotga moslashtiriladi.

2. *Ish staji toʻliq boʻlmagan chogʻdagi pensiyalarni hisoblab chiqarish uchun pensiyalarning eng kam miqdoriga doir:* bundan buyon ish staji toʻliq boʻlmagan chogʻdagi pensiyalarni hisoblab chiqarish uchun pensiyalarning eng kam miqdori oldingidek eng kam ish haqiga nisbatan emas, balki Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining tegishli Farmoni bilan belgilanadigan yoshga doir eng

kam pensiya miqdoriga mutanosib ravishda hisoblanadi. Xuddi shu mazmundagi o'zgartish "Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida"gi Qonunining 29-moddasiga kiritildi. Shunday qilib, 2016-yil 1-oktyabrdan boshlab, ish staji to'liq bo'lmagan chog'dagi pensiyalar yoshga doir eng kam pensiya miqdoridan kelib chiqqan holda quyidagicha belgilangan:

10-jadval

Ish staji to'liq bo'lmagan chog'dagi pensiyalarni hisoblab chiqarish uchun pensiyalarning eng kam miqdori hisob-kitobi⁴⁸

Ish staji to'liq bo'lmagan chog'dagi pensiyalar turlari	2015 yil 1 yanvardan boshlab		2016 yil 1 oktabrdan boshlab	
	%	Yoshga doir eng kam pensiya miqdoridan, so'mda	%	Yoshga doir eng kam pensiya miqdoridan, so'mda
Yoshga doir pensiyalar	50	115 787,5	50	146470
I guruh nogironlariga nogironlik pensiyalari	100	231 575	100	292940
II guruh nogironlariga nogironlik pensiyalari	50	115 787,5	50	146470
Oilaning mehnatga layoqatsiz har bir a'zosiga boquvchisini yo'qotganlik pensiyasi	50	115 787,5	50	146470
Ham otasi, ham onasidan judo bo'lgan (chin etim) har bir bolaga boquvchisini yo'qotganlik pensiyasi	100	231 575	100	292940

"Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida"gi Qonunning 36-moddasida ish stajiga qo'shib hisoblanadigan mehnat faoliyati turlariga qo'shimcha kiritildi⁴⁹. Unga ko'ra, O'zbekiston Respublikasining diplomatik vakolatxonalari va konsullik muassasalari xodimlarining, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi tomonidan xalqaro hukumatlararo tashkilotlarga kvota qilingan lavozimlarga xizmat safariga yuborilgan shaxslarning

⁴⁸ O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirining 2016-yil 13-sentabrdagi 69-sonli, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 22-avgustdagi PF-4822-sonli "Ish haqi, pensiyalar, stipendiyalar va nafaqalar miqdorini oshirish to'g'risida"gi Farmoni bo'yicha pensiyalarni qayta hisoblash tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"gi Buyrug'i.

⁴⁹ O'zbekiston Respublikasining 2014-yil 4-dekabrdagi O'RQ-379-sonli Qonuniga asosan ikkinchi qism bilan to'ldirilgan. O'zbekiston Respublikasi qonuniy hujjatlar to'plami, 2014-y., 49-son, 579-modda.

xotini (eri) chet elda bo'lgan, lekin, 10 yildan oshmagan davr ham endilikda ish stajiga qo'shib hisoblanadi.

2014-yil 1-yanvardan boshlab fuqarolik-huquqiy tisdagi shartnomalar bo'yicha ishlaydigan va qonun hujjatlari bilan belgilangan yoshga doir pensiyalarning minimal miqdoridan past daromad (gonorar, mukofot va boshq.) oladigan pensionerlarga pensiya to'liq miqdorda to'lanishi haqidagi yangi qoida kiritildi. Quyida to'lanayotgan pensiya miqdorini hisoblash bilan bog'liq bir qator misollar ham keltirilgan.

1-misol

2016-yil 15-yanvarda yoshga doir pensiya oluvchi ishlamaydigan pensioner mehnat shartnomasi asosida ishga qabul qilindi. Pensionerning har oylik pensiya miqdori 380 800 so'm tashkil qiladi. 2016-yil 1-yanvardan 14-yanvargacha bo'lgan davr uchun pensiya 100 foiz miqdorida ($380\,800 : 31 \times 14 = 171\,974,19$ so'm), 15-yanvardan 31-yanvargacha bo'lgan davr uchun 50 foiz miqdorida ($380\,800 : 31 \times 17 \times 50\% = 104\,412,90$ so'm) to'lanadi. 2016-yil yanvar oyi uchun pensiya to'lovi miqdori 279 387,09 so'mni ($171\,974,19$ so'm+ $104\,412,90$ so'm) tashkil qiladi.

2-misol

2016-yil 2-oktabrda yoshga doir pensiya oluvchi ishlamaydigan pensioner bir martalik fuqarolik-huquqiy shartnomasini 250,0 ming so'm miqdorida tuzdi va u bo'yicha majburiyatlar pensioner tomonidan yanvar oyi davomida bajarildi. Pensionerning har oylik pensiya miqdori 420600 so'mni tashkil qiladi. Yanvar oyi uchun yoshga doir pensiyaning eng kam miqdori 292940 so'm miqdorini tashkil etadi. Yanvar oyi uchun pensiya 420600 so'm miqdorida to'lanishi lozim.

3-misol

2016-yil 2-oktabrda yoshga doir pensiya oluvchi ishlamaydigan pensioner bir martalik fuqarolik-huquqiy shartnomasini 900,0 ming so'm miqdorida tuzdi va u bo'yicha majburiyatlar pensioner tomonidan 3 oy davomida bajarildi. Pensionerning o'rtacha oylik daromadi 300 ming so'mni tashkil etadi. Pensionerning har oylik pensiya miqdori 420600 so'mni tashkil qiladi. oktabr, dekabr va yanvar oylari uchun yoshga doir pensiyaning eng kam miqdori 292940 so'm miqdorini tashkil etadi. Yanvar, fevral va mart oylari uchun pensiya har oyda 210300 so'm miqdorida to'lanishi lozim.

4-misol

2016-yil 15-oktabrda yoshga doir pensiya oluvchi ishlamaydigan pensioner ommaviy axborot vositalarida maqola chop etish uchun bir martalik fuqarolik-huquqiy shartnomasini 150,0 ming so'm miqdorida tuzdi va u bo'yicha majburiyatlar pensioner tomonidan shu kunning o'zida bajarildi. 2016-yil oktabr oyi uchun pensiya to'liq miqdorda to'lanishi lozim.

8-rasm. Ishlovchi pensionerlarga pensiya to'lanishiga oid misollar⁵⁰

⁵⁰ O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2014-yil 10-fevralda davlat ro'yxatidan o'tkazilgan "Ishlovchi pensionerlarga pensiya to'lash tartibi to'g'risidagi nizomga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish haqida"gi 2222-2-sonli Qaror.

Ma'lumki, pensionerga hisoblab chiqarib qo'yilgan, lekin, uning tomonidan o'z vaqtida talab qilib olinmagan pensiya puli pensiyani olish maqsadida murojaat etilganidan oldingi uch yildan oshmagan davr uchun to'lanar edi. 2015-yil 1-yanvardan boshlab bu davr 3 yildan 12 oyga qisqartirildi.

Mehnatda mayiblanish yoki kasb kasalligiga chalinish oqibatida I va II guruhlar nogironlariga nogironlik pensiyasining bazaviy miqdori nogironlik bo'yicha pensiya tayinlangan kunda qonunchilikda belgilangan mehnat staji mavjud bo'lganda oshiriladi.

Pensiyani tayinlash tartibi. Pensiya tayinlash masalalarini ko'rib chiqish uchun Pensiya jamg'armasi bo'limida pensiya tayinlash bo'yicha komissiya tuziladi. Komissiya faoliyatini tashkil etish tartibi qonun hujjatlarida belgilanadi.

Pensiyalarni to'lash tartibi. Ishlamaydigan pensionerlarga pensiya yashash joyi bo'yicha Pensiya jamg'armasi bo'limlari tomonidan AT "Xalq banki" va uning bo'limlari orqali yoki pensionerning xohishiga ko'ra pul mablag'larini fuqarolarning depozit hisobraqamlariga naqd pulsiz o'tkazish yo'li bilan to'lanadi. Tijorat bankining filiali orqali pensiya oladigan pensioner har 6 oyda pensiya to'laydigan Pensiya jamg'armasi bo'limiga kelish yo'li bilan o'zining pensiya summasini olish huquqini tasdiqlashi zarur.

Pensiya jamg'armasining moliyaviy barqarorligini mustahkamlashda fuqarolarning majburiy va ixtiyoriy sug'urta badallariga asosiy e'tiborni qaratish zarur. Ularning stavkalarini oshirib borish siyosatini davom ettirgan holda pirovardida hisoblab chiqariladigan pensiya miqdorini ishlovchining to'lagan sug'urta badaliga bog'liqligini ta'minlash va shu orqali mazkur manbadan tushumlar miqdorini oshirish hamda iqtisodiy adolatni ta'minlash lozim.

Quyidagi jadvalda Pensiya jamg'armasining Sirdaryo viloyati boshqarmasi bo'yicha pensiya va nafaqa oluvchilar soni haqida ma'lumot keltirilgan. Hozirgi kunda 2018-yil holatiga Sirdaryo viloyatida Pensiya jamg'armasida 84107 nafar pensiya va nafaqa oluvchi fuqarolar mavjud.

**Sirdaryo viloyati Pensiya jamg'armasi bo'yicha 2018-yil holatiga
pensiya va nafaqa oluvchilar soni⁵¹**

№	Pensiya va nafaqa oluvchilar toifasi	Kishi, soni		Sondagi farq (-,+)	Yangi tayinlangan pensiya va nafaqa ishlari soni		Sondagi farq (-,+)
		01.01. 2018	01.05. 2018		2017-yil	2018-yil	
1	Pensiya va nafaqa oluvchilar – jami	82 169	84 107	1 938	2 663	3 148	485
Pensiyalar							
2	Pensiyalar – jami	73 103	74 706	1 603	2 146	2 576	430
2.1.	shundan: Yoshi bo'yicha pensiyalar	55 921	57 223	1 302	1 623	2 028	405
2.2.	Nogironlik bo'yicha pensiyalar	12 806	13 019	213	321	337	16
2.3.	Boquvchisini yo'qotgan pensiyalar (oila soni)	4 376	4 464	88	202	211	9
Nafaqalar							
3	Nafaqa oluvchilar - jami	9 066	9 401	335	517	572	55
3.1.	shundan: Yoshi bo'yicha nafaqalar	425	465	40	54	56	2
3.2.	Nogironlik bo'yicha nafaqalar (ish staji yo'q)	561	624	63	62	82	20
3.3.	Boquvchisini yo'qotganlik bo'yicha nafaqalar (oila soni)	707	740	33	39	44	5
3.4.	Bolalikdan nogironlik bo'yicha 1-2-guruh nafaqalar	4 049	4 105	56	101	107	6
3.5.	16 yoshgacha bolaga nogironlik nafaqalar	3 324	3 467	143	261	283	22

12-jadvalda mazkur pensionerlar va nafaqaxo'rlarning analitik tahlili keltirilgan. Xususan, jami pensionerlar soni 88,8 foizni, yoshga doir pensiya oluvchilar ulushi 68 foizni, nogironlik pensiyalari 15,5 foizni, boquvchisini yo'qotganlik bo'yicha pensiya – 5,3 foizni tashkil etgan. Nafaqa oluvchilarning jamidagi ulushi 11,2 foizni egallagan. Davlat statistika qo'mitasi rasmiy ma'lumotlariga ko'ra, 2017-yilda viloyatda 812,6 ming nafar aholi borligi qayd

⁵¹ Byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi Sirdaryo viloyati bo'limi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan mustaqil tuzib chiqilgan.

etilgan, uning tarkibidagi Pensiya jamg'armasidan pensiya va nafaqa oluvchilar ulushi 10,1 foizni tashkil etgan.

12-jadval

Sirdaryo viloyati Pensiya jamg'armasining tuman (shahar) bo'limlari hisobida turgan pensiya va ijtimoiy nafaqa oluvchi fuqarolar soni⁵²

№	Hududlar nomi	01.01.2018 yil holatiga aholi soni	01.01.2018	
			kishi soni	aholi sonidagi ulushi %
1	Oqoltin	49 908	4 604	9,2
2	Boyovut	124 406	11 774	9,5
3	Guliston	68 473	7 563	11,0
4	Mirzaobod	69 361	6 478	9,3
5	Sayxunobod	74 299	7 218	9,7
6	Sirdaryo	123 411	14 821	12,0
7	Sardoba	63 204	5 253	8,3
8	Xovos	91 634	7 959	8,7
9	Guliston shahri	88 018	10 227	11,6
10	Shirin shahri	18 465	1 964	10,6
11	Yangier shahri	41 442	4 308	10,4
Viloyat bo'yicha		812 621	82 169	10,1

Sirdaryo viloyati ma'muriy jihatdan 11 ta hududiy birlikdan tarkib topgan bo'lib, viloyat bo'yicha hozirda 812321 nafar aholi istiqomat qiladi. Pensiya jamg'armasidan ijtimoiy to'lov oluvchilar soni 82169 nafarni tashkil etadi. Pensiya va nafaqa oluvchilarni hududlar kesimida tahlil qiladigan bo'lsak, Guliston shahrida 10227 nafar ijtimoiy to'lov oluvchi mavjuddir, shahar aholisidagi ulushi esa 11,6 foizni tashkil etgan. Pensiya va nafaqa oluvchilarning hudud aholisiga nisbatan eng kam ulushi Oqoltin tumaniga to'g'ri keladi, mazkur tumanda 4604 nafar pensiya va nafaqaxo'r bo'lib, tuman aholisidagi ulushi 9,2 foizdir.

⁵² Byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi Sirdaryo viloyati bo'limi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan mustaqil tuzib chiqilgan.

**Sirdaryo viloyatida Pensiya jamg'armasi hisobidan pensiya va nafaqa
oluvchilar soni (01.01.2018-yil)⁵³**

№	Hududlar nomi	Jami ijtimoiy to'lov oluvchilar soni	Yoshga doir pensiya	Nogironlik pensiyasi	Boquvchisini yo'qotganlik pensiyasi	Ijtimoiy nafaqalar
1	Oqoltin	4 604	3 253	631	247	473
2	Boyovut	11 774	8 338	1 442	583	1 411
3	Guliston	7 563	5 056	1 333	339	835
4	Mirzaobod	6 478	4 462	969	352	695
5	Sayxunobod	7 218	4 629	1 330	333	926
6	Sirdaryo	14 821	9 956	2 738	689	1 438
7	Sardoba	5 253	3 758	589	337	569
8	Xovos	7 959	5 433	1 019	592	915
9	Guliston shahri	10 227	6 848	1 811	500	1 068
10	Shirin shahri	1 964	1 425	230	93	216
11	Yangier shahri	4 308	2 763	714	311	520
Viloyat bo'yicha		82 169	55 921	12 806	4 376	9 066

2018-yilda Sirdaryoda pensiya va nafaqa oluvchilar soni 82169 nafar bo'lgan, shundan 55921 nafariy yoshga doir pensiya oluvchilar, 12806 nafari nogironlik pensiyasi oluvchilar, 4376 nafari boquvchisini yo'qotganlik pensiyasi oluvchilar. Viloyatda shu davrda 9066 nafar ijtimoiy nafaqa oluvchi fuqarolar Pensiya jamg'armasi hisobida turgan. Viloyatda eng qo'p pensioner Sirdaryo tumanida bo'lib, 14821 nafardir. Eng kam pensionerlar esa mos ravishda Oqoltin (4604 nafar) va Yangier shahri (4308 nafar) hissasiga to'g'ri keladi.

Ikkinchi bob bo'yicha xulosa

Pensiya jamg'armasi pensiya to'lash manbai hisoblanib, uning mablag'lari fuqarolarning majburiy sug'urta ajratmalari hisobiga ham shakllantiriladi. Pensiya jamg'armasidan pensiya, nafaqa va kompensatsiyalarning o'z vaqtida va to'liq

⁵³ Byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi Sirdaryo viloyati bo'limi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan mustaqil tuzib chiqilgan.

to'lanishini ta'minlash uchun uning daromad va xarajatlari muvofiqlashtirilishi zarur.

Pensiya jamg'armasining daromadlarini shakllantirishda muhim o'rinni yuridik shaxslarning mehnatga haq to'lash fondidan YaITdan ajratmalar egallaydi. Pensiya jamg'armasi daromadlari 2017-yilda 19505,1 mlrd. so'mni tashkil qilib, 2013-yilga nisbatan 1,9 marta ortganligini ko'rish mumkin. Pensiya jamg'armasi daromadlari tarkibida ish haqidan YaIT 2013-2017-yillarda o'rtacha 52,6 foizni tashkil qilgan. Pensiya jamg'armasi daromadlari tarkibida sotilgan mahsulotlar hajmidan majburiy ajratmalar esa ushbu yillarda o'rtacha 16,4 foizni tashkil qilgan. Xulosa qilib aytganda, Pensiya jamg'armasi daromadlari tarkibida ish haqidan YaIT bo'yicha tushumlar ulushi salmoqli o'ringa ega.

2013-2017-yillar davomida Pensiya jamg'armasi xarajatlari tizimida asosiy ulush ishlamayotgan pensionerlarga pensiya to'lovlari hissasiga to'g'ri kelib, uning tutgan ulushi yil sayin umumiy xarajat qismida pasayish tendensiyasiga ega. Aksincha, Pensiya jamg'armasida yil oxirida qoldiq mavjud bo'lib, uning ulushi o'sish tendensiyasiga ega. Bu esa Hukumatimiz tomonidan davlat pensiya tizimini isloh qilish, uning mablag'laridan samarali foydalanish tizimidagi sayi-harakatlari natijasidir. Ortiqcha to'langan pensiyalarning qaytarilishi, pensiyalarni hisoblash tizimining takomillashuvi natijasida Pensiya jamg'armasi hisobida qoldiq hosil bo'lib, keyingi yillarda pensiya tizimi dasturlarida belgilangan vazifalar doirasida sarf etilmoqda.

Aholini pensiya tizimiga jalb etish qamrovini kengaytirish, ularni Pensiya jamg'armasiga sug'urta badallari to'lanish tizimini takomillashtirib borish lozim. Bu borada mamlakatimiz va chet elda norasmiy ish bilan band bo'lgan fuqarolarni pensiya tizimiga jalb etish zarur bo'ladi. Buning uchun ommaviy axborot vositalari, vaqtli matbuot va televidenie orqali aholini pensiya tizimiga jalb qilish va istiqbolda undan manfaatdorligini ta'minlashga qaratilgan keng qamrovli targ'ibot-tashviqot ishlarini olib borish kerak.

3-BOB. BYUDJETDAN TASHQARI PENSIYA JAMG'ARMASI MOLIYAVIY BARQARORLIGINI TA'MINLASH MASALALARI

3.1. Pensiya jamg'armasi daromadlari va xarajatlari mutanosibligini ta'minlash

Tadqiqotlar ko'rsatishicha, pensiya tizimi samarali amal qilishi uchun pensionerlar va ishlayotgan fuqarolar o'rtasida ma'lum darajada muvozanat bo'lishi lozim. Biroq, demografik prognozlar respublikada aholining keksayish jarayoni nisbatan tezlashishini va bu muvozanat o'zgarishini, ya'ni keksalarning iqtisodiy faol aholiga to'g'ri keladigan demografik yuki ortib borishini ko'rsatmoqda. Bu holat iqtisodiy faol aholidan foydalanishning samaradorlik ko'rsatkichlari bozor nuqtai nazaridan kamayishini, ya'ni ishlayotganlarning badallari pensiyalarni to'lash uchun ham etmasligini ko'rsatadi. Bu esa, o'z navbatida, hozirdan Pensiya jamg'armasining moliyaviy holatini yaxshilashni talab etadi.

Respublikada Pensiya jamg'armasi moliyaviy holatini yaxshilash yo'llaridan biri imtiyozli pensiya tayinlanishini kamaytirishdir. Ta'kidlash joizki, so'nggi yillarda respublikamizda yoshga doir pensiya oluvchilar o'rtasida imtiyozli asosda pensiyaga chiquvchilarning hissasi ortib bormoqda. Ushbu masalani Davlat pensiya ta'minoti tizimini isloh qilish Konsepsiyasida qayta ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir. Chunki, xorijiy amaliyotda bunday imtiyozlar kuzatilmaydi.

Qator mamlakatlar pensiya tizimini moliyaviy barqarorlashtirish muammosini pensiyaga chiqish yoshini ko'tarish yo'li bilan hal qilmoqda. Masalan, MDH tarkibiga kiruvchi aksariyat mamlakatlar pensiyaga chiqish yoshini qonun yo'li bilan ko'tardi. Jumladan, Ozarbayjon, Moldova va Turkmanistonda pensiyaga chiqish yoshi erkaklar uchun – 62 yoshga, ayollar uchun – 57 yoshga, Armanistonda erkaklar uchun – 63 yoshga, ayollar uchun – 60 yoshga, Qozog'istonda erkaklar uchun – 63 yoshga, ayollar uchun – 58 yoshga ko'tarilgan. Shu nuqtai nazardan O'zbekistonda Pensiya jamg'armasi moliyaviy holatini

yaxshilash yo'llaridan yana biri erkaklar va ayollar uchun pensiyaga chiqish yoshini tenglashtirishdir.

Yangi iqtisodiy munosabatlar sharoitda O'zbekiston aholisining jinsiy tarkibida bevosita ayollarga xos ijtimoiy-demografik xususiyatlar sodir bo'lmoqda. Jumladan:

- ijtimoiy ishlab chiqarishda band bo'lgan ayollar salmog'i ortib bormoqda;
- ayollarda erkaklarga nisbatan tug'ilganda kutilayotgan hayot davomiyligining yuqoriligi saqlanmoqda.

Ko'rib o'tilgan ijtimoiy-demografik xususiyatlari erkaklar va ayollar uchun pensiyaga chiqish yoshini tenglashtirish imkonini yaratdi.

BMT ma'lumotlariga ko'ra, asrimiz o'rtalariga borib Yerda 100 yoshdan oshganlar soni 3,2 million kishiga etar ekan. Vaholanki, ular 2014-yilda 300 ming kishidan oshmayotgan edi. Dunyoda sog'liqni saqlash sifati yaxshilangani, tibbiyotning jadal taraqqiy etayotgani, sanitar nazoratning takomillashayotgani, ta'limdan foydalanishning kengayayotgani, iqtisodiy farovonlik bois keksalar ulushi borgan sari ko'paymoqda.

Uzoq umr ko'rish – insoniyat taraqqiyotining eng katta muvaffaqiyatlaridan biridir. Shuni ham ta'kidlash joizki, bugun Yevropadagi ishchi o'rinlarining 60 foizini 30 dan 50 yoshgacha bo'lganlar, 40 foizini esa 50 yoshdan oshganlar tashkil qilayotganining o'ziyoq muammoning nechog'li dolzarbligini ko'rsatib turibdi. Hayot darajasi yaxshilangani bois odamlarning umri ham uzayib boryapti. Jumladan, 2050-yilga borib AQSh, G'arbiy Yevropa va Yaponiyada keksalar miqdori yoshlar ulushiga qaraganda ko'p bo'ladi. Bugun keksalar soni bo'yicha Yaponiya jahonda birinchi o'ringa chiqib oldi. Bu erda 65 yoshdan oshganlar aholining 25 foizini tashkil qilyapti. Tug'ilishning kamligi sababli Janubiy Koreya ham unga etishib kelyapti⁵⁴. AQSh esa o'z YaIMining 10 foizini qari-keksalar tibbiy sug'urtasini ta'minlash federal dasturlariga yo'naltirayapti. Yevropa davlatlarida pensiya tizimi ular YaIManing 13 foizini "eb qo'ymoqda". Bu

⁵⁴ Jun Peng. State and Local Pension Fund Management. (Public Administration and Public Policy) 0th Edition . USA: Publisher: Auerbach Publications (August 21, 2008). – P. 35-50.

mamlakatlarda har bir pensionerga 4 nafar mehnatga yaroqli kishi to'g'ri kelyapti. Ammo, 2050-yilga borib bu mutanosiblik 2 taga tushib qoladi. Rossiyada 60 yoshdan oshganlar ulushi 2012-yildayoq 26,5 million kishiga yetdi va umumiy aholining 19 foizini tashkil etyapti. 2030-yilga borib ular ulushi 28 foizga ortadi. Xitoyda 2013-yilda 60 yoshdan oshgan aholi soni 202 million kishi bo'ldi va bu aholining 15 foizini tashkil qilmoqda. Shuning uchun fuqarolarga umrining oxiriga qadar pensiya to'lash, munosib yashash sharoitlarini yaratib berishni davom ettirish davlat zimmasidagi dolzarb vazifa aylanib bormoqda. 2010-yilda pensiya fondlaridagi defitsit 300 milliard yevroni tashkil qildi. Gollandiya banki pensiya miqdorini o'rtacha 3 foizga kamaytirdi. Boshqalar undan o'rnak olmoqda. Xullas, qari ham, yosh ham ko'proq ishlashiga, o'z istiqboli uchun ko'proq sarmoya kiritishiga to'g'ri kelmoqda.

Ta'kidlash joizki, hozir aholisining 20 foizidan ko'pi 65 yoshdagilarni tashkil qiluvchi mamlakatlar safida faqat 3 ta davlat – Germaniya, Italiya va Yaponiya bor. Buyuk Britaniya pensiya tizimi dunyodagi eng qadimiysi bo'lib, ommaviy va universal pensiya ta'minoti 1908-yilda joriy qilingan. Mazkur tizim tashkil etish, tartibga solish va imkoniyatlar tanlovi bo'yicha bir muncha murakkab hisoblanadi. Buyuk Britaniyalik pensionerlar oylik maoshi va ish stajidan kelib chiqib, davlatdan bazaviy pensiyani ham, milliy sug'urta tizimidan mehnat pensiyasini ham olishi mumkin. Davlatning bazaviy pensiyasini 65 yoshdan oshgan erkaklar va 60 yoshdan oshgan ayollar olishadi, uning miqdori ish stajiga bog'liq bo'ladi. Pensiyaning miqdori cheklangan va inflyatsiyadan kelib chiqib, davlat tomonidan indeksatsiya qilinadi. U ishchi-xodimning o'rtacha oylik ish haqining 20 foizi miqdorida davlat tomonidan kafolatlanadi. Mehnat pensiyasi ham ishchi-xodimning badallari hisobiga shakllantiriladi, biroq, bunda ish beruvchi bilan teng ikkiga bo'linadi. Mehnat pensiyasi to'g'ridan-to'g'ri to'lovlar miqdoriga bog'liq bo'lib, daromadning 20 foizini tashkil qiladi. Bundan tashqari, Buyuk Britaniyada xususiy pensiyalarni fondlarining turli-tuman usullari – korxonada

korporativ dasturlardan tortib to nodavlat pensiya fondlariga ixtiyoriy tarzda pensiya jamg'arishning rivojlangan tizimi – ham mavjud⁵⁵.

O'zbekistonda ham pensiya islohotlari faollik bilan amalga oshirilayapti. 2005-yil 1-yanvardan jamg'arib boriladigan pensiya tizimining joriy qilinishi bozor talablariga to'liq javob beradi. Asosiy muammo Pensiya jamg'armasi daromadlari va xarajatlari mutanosibligini ta'minlashdir. Bu borada Pensiya jamg'armasi tomonidan salmoqli ishlar amalga oshirilayapti.

Pensiya jamg'armaning hududiy boshqarmalari har yili 15 iyundan kechikmay Jamg'armaning ijro etuvchi apparatiga joriy yil uchun xarajatlarning kutilayotgan ijrosini va kelgusi yilga Jamg'arma xarajatlari prognozini taqdim etadi. Kelgusi yilga manbalar va foydalanish yo'nalishlari bo'yicha Jamg'armaning daromadlari va xarajatlari prognozlari Jamg'armaning ijro etuvchi apparati tomonidan ishlab chiqiladi va Jamg'armaning Kuzatuv kengashiga ko'rib chiqish uchun kiritiladi.

O'zbekiston Respublikasining Davlat byudjeti belgilangan tartibda qabul qilingandan va kelgusi yilga uning asosiy parametrlari tasdiqlangandan keyin Jamg'armaning ijro etuvchi apparati besh kun muddatda:

- O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasiga – mintaqalar bo'yicha kelgusi yilga Jamg'arma daromadlarining tasdiqlangan asosiy parametrlarini;

- Jamg'armaning hududiy boshqarmalari va tuman (shahar) bo'limlariga – turlar va mintaqalar bo'yicha kelgusi yilga Jamg'arma xarajatlarining tasdiqlangan asosiy parametrlarini (yo'nalishlarini) etkazadi.

Jamg'arma daromadlari va xarajatlarining tasdiqlangan ko'rsatkichlarini bajarish: yuridik va jismoniy shaxslardan majburiy to'lovlar, badallar va boshqa to'lovlar tushishining va yig'ilishining to'liqligi yuzasidan – davlat soliq xizmati organlari tomonidan; Jamg'arma mablag'larini belgilangan tartibda o'z vaqtida va to'liq moliyalashtirish, o'z vaqtida tayinlash, to'lash va manzilli ravishda sarflash, shuningdek, Jamg'arma mablag'laridan maqsadli va samarali foydalanilishini

⁵⁵ Jun Peng. State and Local Pension Fund Management. (Public Administration and Public Policy) 0th Edition . USA: Publisher: Auerbach Publications (August 21, 2008). – P. 50-60.

nazorat qilish yuzasidan – Jamg’armaning hududiy boshqarmalari va tuman (shahar) bo’limlari tomonidan ta’minlanadi.

Pensiya jamg’armasi daromadlari va xarajatlari o’rtasidagi muvozanat buzilishining kelib chiqish sabablari quyidagilardan iborat:

- Pensiya jamg’armasi daromadlarining shakllanishida korxona, tashkilot va muassasalarda yuzaga kelayotgan debitorlik va kreditorlik qarzdorliklarning mavjudligi;

- korxona va tashkilotlarda “konvert” usulida berilayotgan ish haqilarning ko’payib, haqiqiy hisoblangan ish haqining kamayib borayotganligi va shu orqali ish haqi fonidiga nisbatan hisoblangan YaITning pasayishi, ularning daromad manbalaridagi ulushi sezilarli pasayishi;

- Pensiya jamg’armasida daromadlarning xarajatlardan kamligi, defitsiti yuzaga kelishiga Pensiya jamg’armasida harakatda bo’lgan huquqiy-me’yoriy hujjatlarga amal qilinmaganligi va noto’g’ri tayinlangan pensiya turlari hamda fuqarolarga qonunni buzish orqali tayinlangan pensiyalar ortishi sabab bo’lgan;

- pensiya asosini moliyalashtirish uchun zarur bo’lgan tariflarning pastligi;

- muddatidan ilgari to’lanadigan pensiya imtiyozlari, ustamalarini to’lash bilan bog’liq xarajatlar;

- mehnat stajinihg ozligi;

- Pensiya jamg’armasida faoliyat yuritayotgan ishchi-xodimlarning bilim saviyasining pastligi va boshqa omillar sabab bo’lgan.

3.2. O’zbekistonda pensiya ta’minoti tiziminining uzoq muddatli istiqbolda barqaror amalga oshirilishini ta’minlash

Uzoq muddatli istiqbolda pensionerlarning turmush darajasini amaldagi model doirasida ta’minlash mushkulroq bo’ladi. Pensiya jamg’armasining moliyaviy imkoniyatlaridan yuqori bo’lgan “talab”ning oshib ketishi natijasida davlat pensiya ta’minoti moliyaviy barqarorligining pasayishi. U bir paytning

o'zida ham pensionerlarni qo'llab-quvvatlash, ham pensiya ta'minoti tizimiga aloqasi bo'lmagan aholi guruhi qashshoqligiga qarshi kurash instituti hisoblanadi. Bu ko'rinishdagi siyosat natijasida ko'plab muddatdan oldin (imtiyozli) pensiya xarajatlarining o'sishi yuzaga keladi. Shu bilan birga Pensiya jamg'armasi daromadi sezilarli hajmda norasmiy bandlik sababidan pasayib ketadi. Daromad o'sishiga qaramay, band aholining faqatgina 38 foiz qismi pensiya badalini to'lamoqdalar. Bunga sabab pensiya hajmining to'langan pensiya badali hajmiga bog'liqligi yo'qligidir. Shuning uchun, qay yo'l bilan taqsimlanmasin, ishchi ham, ish beruvchi ham oylik ish haqining rasmiy qismini minimallashtirishga harakat qiladilar.

Uzoq muddatli istiqbolda (10-15 yil) pensiya tizimida quyidagi omillar natijasida og'irlikning o'sishi kuzatiladi: a) norasmiy sektorlarda band bo'lgan hamda mehnat migrantlari hisoblangan hozirgi kundagi 40 yoshli ishchilar avlodining ommaviy pensiyaga chiqishi. Ushbu kategoriyalar pensiya badalini to'lamayotgan bo'lsalarda, belgilangan pensiya yoshiga etganlaridan so'ng (kichik miqdorda bo'lsa ham) pensiya olishga da'vo qiladilar; b) 2050-yilga borib mehnatga layoqatli yoshdan yuqori aholi qismining asta-sekin 12-15 foizgacha ko'payib borishi⁵⁶.

Amaldagi pensiya ta'minoti modeliga taalluqli moliyaviy salohiyatning tushishi sharoitida soni o'sib borayotgan pensionerlar uchun munosib turmush sifatini ta'minlash zarurati pensiya ta'minoti sohasida asosiy uzoq muddatli istiqboldagi undov bo'lib xizmat qiladi.

Tanqislikning oldini olish busiz ham yuqori bo'lgan pensiya badali miqdorining o'sishi, pensiya ta'minotiga oid imtiyozlarni qisqartirish, yohud pensiya yoshini ko'tarish kabi an'anaviy chora-tadbirlarni ko'zda tutadi. Sanab o'tilgan barcha omillar salbiy natijalarga olib kelishi mumkin: a) mahsulot tannarxining ko'tarilib ketishi va iqtisodiyotda raqobatbardoshlikning kuchsizlanishi; b) korxonalarning "panaga" yoki "xyfyona iqtisodiyotga"

⁵⁶ Mamatov B.S. Pensiya jamg'armasi faoliyati. – T.: "Barkamol fayz media", 2017. 236-b.

ketishining keskinlashishi; v) aholining pensiya ta'minoti tizimi haqqoniyligiga bo'lgan ishonchsizligining o'sishi.

Jahondagi pensiya ta'minoti sohasidagi tajribalari shuni ko'rsatadiki, aholi daromadining o'sishi bilan bir qatorda, pensiya ta'minoti tizimlari davlat tizimidan individualashtirish, ya'ni jamg'arma tizimlariga qarab harakatlanmoqda. Bu kabi trend doirasida pensiya ta'minoti tizimlarining uzoq muddatli istiqbolda moliyaviy bardavomiyligini takomillashtirish 3 darajali model⁵⁷ yaratish orqali tavsiya qilinadi. Bunday yo'l bilan yondashish quyidagi chora-tadbirlarni ko'zda tutadi:

– inflyatsiya sur'atlaridan yuqori turuvchi past risk va daromadga ega bo'lgan hamda pensiya mablag'larini investitsiya qilish imkoniyatini beruvchi diversifikatsiyalashgan moliya bozorlari va aktivlarning mavjud bo'lishi;

– aholining to'la band bo'lishi.

Bu ikki omil hozircha O'zbekiston sharoitida, tarkibiy islohotlar jarayonining tugallanmaganligi sababli mavjud emas. Shu bilan bir paytda yaqin kelajakdagi 10-15 yil ichida pensiya ta'minotini talab qiluvchi maksimal darajadagi oqim yuzaga keladi.

Pensiya ta'minotini shakllantirishda sug'urta prinsiplarisiz pensiya ta'minoti tiziminining uzoq muddat barqaror ishlashini ta'minlash borasidagi muhokamalar hech qanday naf bermaydi. Sug'urta tamoyili asosida yotgan badallar va pensiya ta'minoti miqdori o'rtasidagi o'zaro aktuar bog'liqlik, davlatning hech bir ishtirokisiz, pensiya ta'minoti tizimini bozor taraqqiyotining davriy xarakteriga tatbiq qilish imkoniyatiga egadir. Ta'kidlash joizki, aktuar hisob-kitoblarning uslubiy asosi – bu ekvivalentlik tamoyiliga amal qilish, ya'ni sug'urta to'lovlari va ajratmalari (nafaqalar) o'rtasida o'zaro muvozanatni ta'minlash. Aktuar hisob-kitoblar – matematik va statistik uslublar tizimi hisoblanib, uning yordamida sug'urta tariflari miqdori, hajmi, har bir sug'urtalanuvchining sug'urta fondini

⁵⁷ U o'z ichiga quyidagilarni oladi: 1) davlat tomonidan kafolatlangan eng kam pensiya miqdori (ish staji va oylik ish haqidan qat'iy nazar barcha fuqarolar oladi); 2) majburiy jamg'arma sxemasi (markazlashtirilgan yoki hususiy boshqaruv ostida). Pensiya to'lovi miqdori pensionerlarning individual hisob-raqamlarida jamg'arib borgan mablag'lari, hamda turli xil aktivlarga qilgan sarmoyalari natijasida olingan daromadlarga bog'liq; 3) moliyaviy institutlarda ixtiyoriy ravishdagi jamg'arma tizimi (xususiy sug'urta).

tashkil etishdagi hissasi, moliyaviy barqarorlik va sug'urta operatsiyalarining rentabelligi aniqlanadi.

Ijtimoiy sohadagi o'zgarishlarga nisbatan yuqori ta'sirchanlikni hisobga olgan holda, pensiya ta'minotining sug'urta prinsiplariga o'tkazish ikki bosqichda amalga oshirilishi zarur:

Birinchi bosqichda (maksimal davr 10 yil) amalga oshiriladigan chora-tadbirlar quyidagilarga yo'naltirilgan bo'lishi lozim:

1. Pensiya jamg'armasining o'z xarajatlarini o'zi qoplash darajasiga erishishi: umumiy "badal oqimi"dan pensiyalarni moliyalashtirish prinsipidan sug'urta prinsipiga o'tish. Bunga quyidagilarni kiritish mumkin:

- pensiya oluvchilarni qayta ko'rib chiqish orqali birgalikdagi faoliyat va sug'urta qismlarini taqsimlash: qaysi toifadagilar Pensiya jamg'armasidan to'lov olish imkoniyatiga ega (pensiya badalini to'laganlar uchun), qaysilari boshqa ijtimoiy dasturlar doirasida umumiy soliq tushumlaridan to'lov olishlari mumkin;

- pensiya badalini to'lamayotgan hamda o'z kuchini yo'qotgan imtiyozlarga ega to'lov oluvchilar sonini qisqartirish;

- badal to'lashning maxsus sxemalarini ishlab chiqish orqali, ya'ni sug'urta badalini to'lash davriga nisbatan ancha past talablar va sug'urta yilining davomiyligini ko'zda tutgan holda, norasmiy sektor (erkin faoliyat) ishchilari uchun pensiya badalini joriy qilish;

- pensiya badallari to'lovchilari uchun amaldagi jamg'arma tizimi asosida shaxsiylashtirilgan hisobot tizimini yaratish. Bu amaliyot quyidagi chora-tadbirlar bilan birgalikda bajariladi: a) to'laqonli aktuar hisob-kitoblarni qilish imkoniyatini beruvchi ko'rsatkichlar bilan to'ldirish; b) axborot kommunikatsiya texnologiyalari yordamida boshqa bazalar bilan uyg'unlashtirish (Soliq qo'mitasi, banklar, va hokazo).

2. Amaldagi majburiy pensiya tizimi jozibadorligini oshirish. Bunga quyidagilarni kiritish mumkin:

– uy-joy sotib olish; ta’lim uchun to’lov kabi holatlarda individual jamg’arma hisobraqamlardan muddatidan oldin mablag’larni echishga ruxsat berish;

– pensiya ta’minotining korporativ tizimini ishlab chiqish, masalan, katta xo’jalik uyushmalari va korxonalar (“Uzbekiston temir yo’llari” AJ, Navoiy kon metallurgiya kombinati va boshqalar) ixtiyoridagi pensiya jamg’armalari.

Ikkinchi bosqichdagi (5-7 yil) chora-tadbirlar quyidagilarga yo’naltirilgan bo’lishi lozim. Jumladan, keksalik yoshida pensiya to’lovi bilan ta’minlash tizimining kompleks sug’urta tizimiga o’tishi:

– Pensiya jamg’armasining moliyaviy mustaqilligini ta’minlash, uning maqomini o’zgartirish (mustaqil o’zini-uzi boshqaruvchi moliyaviy institut);

– pensiya to’lovlarini o’z ichiga oluvchi ikki darajali tizimni joriy qilish. Boshlang’ich pensiya miqdori kafolatlangan bo’lib, eng kam va noto’liq pensiya miqdorining o’rnini egallashi zarur. Eng kam pensiya miqdori barcha pensionerlar uchun bir xil bo’lishi lozim;

– aktuar hisob-kitoblarga asoslangan holda pensiya formulalarini ishlab chiqish, ya’ni yaqin kelajakdagi 10-20 yil ichida pensiyaga chiquvchilar hamda keyinroq pensiyaga chiquvchilar uchun alohida hisob-kitoblar. Birinchi qayd etilgan toifa uchun pensiya to’lovi formulasini tanlash huquqini berish lozim, ikkinchi toifa uchun pensiya formulasi majburiy hisoblanadi;

– korporativ pensiya sug’urtasi tizimini joriy qilish;

– pensiya to’lovini tayinlash uchun zarur bo’lgan aktuar hisob-kitoblar va pensiya stajiga nisbatan talablarning o’sishidan kelib chiqib, erkak va ayollarning pensiya yoshini bosqichma-bosqich tenglashtirish.

Istiqbolda davlat pensiya ta’minoti tizimini yanada takomillashtirish maqsadida:

1. Aholini pensiya tizimiga jalb etish qamrovini kengaytirish zarur va bu hol fuqarolarning sug’urta badallarini Pensiya jamg’armasiga to’lash hisobiga uning moliyaviy imkoniyatlarini yanada oshirib, fuqarolarning mehnat layoqatini yo’qotganda davlat pensiyasi bilan to’liq ta’minlanish imkonini beradi;

2. Bugungi kunda butun dunyoda bo'lgani kabi O'zbekistonda ham aholining o'rtacha umr ko'rish yoshining uzayishi kabi demografik omillar o'zgarishlarining istiqboldagi pronozlarini tahlil qilgan holda, pensiyalarni tayinlash mexanizmini mazkur o'zgarishlarga muvofiqlashtirib borish lozim;

3. Aholini pensiya tizimiga oid huquqiy bilimlarini yanada oshirish va bu yo'nalishda ommaviy axborot vositalari va matbuotda keng targ'ibot-tashviqot ishlarini olib borish zarur;

4. Pensiya ta'minoti tizimining tashkiliy (siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, makroiqtisodiy va institutsional) jihatlarini takomillashtirish zarur⁵⁸. *Siyosiy jihatlar*: pensiya ta'minoti tizimi dunyoning demokratik rivojlangan davlatlarida jamiyatning ko'pchilik qismining manfaatlari bilan bog'liq bo'lgan muammo bo'lib, hokimlik uchun kurash jarayonida siyosiy platformalar shakllanishida bevosita siyosiy partiyalarning hal qiluvchi vositasi hisoblanadi. *Iqtisodiy jihatlar*: mamlakatlarning iqtisodiy muammolari, avvalo, davlat pensiya ta'minoti tizimining ijtimoiy siyosatdagi muayyan o'rni va vazifalari bilan bog'liqdir. Pensiya ta'minoti tizimining samaradorligi milliy iqtisodiyotning sog'lomligi va istiqbolli ekanligiga bog'liq. Pensiya ta'minoti tizimi davlatning barcha iqtisodiy jarayonlariga har bir fuqaro, oila va mahalla miqiyosida o'z ta'sirini o'tkazadi. *Ijtimoiy jihatlar*: pensiya ta'minotining muhim vazifalaridan biri – bu uning ijtimoiy yo'naltirilgani – jamiyatning manfaatlariga qanchalik maqsadli va samarali erishgani bilan baholanadi. Pensiya ta'minotining asosiy vazifasi ushbu manfaatlariga erishish maqsadida keksa aholi qatlamlarining real daromad miqdorlarini saqlab qolish, pensionerlarning hayot darajasi va sifatini, ularning ehtiyojlari va manfaatlarini oshirib borishga qaratilgan. *Makroiqtisodiy jihatlar*: pensiya ta'minotining kapital jamg'arilishi jarayoniga, moliya, sug'urta va mehnat bozoriga ta'sirchanligi hisoblanadi. *Institutsional jihatlar*: bu pensiya ta'minotining boshqaruv tizimini takomillashtirish bilan bog'liq jarayon

⁵⁸ Умурзаков Б. Социальные и демографические особенности совершенствования пенсионного обеспечения Узбекистана. “O'zbekiston Respublikasida pensiya ta'minoti tizimining dolzarb muammolari” mavzusidagi ilmiy-amaliy anjumani tezsilar to'plami. 2017-yil 14-mart. – T.: “IQTISOD MOLIYA”, 2017. 5-9-b.

hisoblanadi. Bosh maqsad – pensiya tizimini boshqarishning optimal, samarali va iqtisodiy o'zini-o'zi oqlaydigan tizimini aholining keksa qatlamlariga munosib hayot darajasini davlatning iqtisodiy va ijtimoiy vaziyatidan kelib chiqib takomillashib boruvchi iqtisodiy mexanizmni barpo etish.

5. Pensiya ta'minotiga ta'sir qiluvchi quyidagi asosiy ijtimoiy va demografik omillar ta'sirini tahlil qilish va natijalarini aniqlash lozim: mehnat bozorida ish kuchining miqdorining oshib borishi; milliy iqtisodiyotimizdagi norasmiy sektorining norasmiy faoliyat sabalarining ta'siri; davlat ijtimoiy sug'urta va davlat pensiya ta'minoti tizimlarining mehnatga layoqatli fuqarolar bilan bevosita va rasmiy majburiyatlarni amalga oshirish imkonlari yo'qligi; noqonuniy mehnat migratsiyasi muammolari; "Yashirin ishsizlik"lar muammosi; majburiy ijtimoiy to'lovlar bo'yicha surunkali qarzdorlar muammosi.

6. O'zbekiston pensiya tizimiga xos bo'lgan quyidagi og'riqli yoki muammoli nuqtalarni aniqlash va ularni bartaraf etish zarur: mehnat resurslari orasida YaITni to'lovchilar hissasining nisbatan pastligi; pensiya to'lovlarining tenglashtiruvchi xarakterga egaligi; mavjud jamg'ariladigan elementning pensiya hisobraqamlariga qo'yilgan qo'yilmalar bo'yicha qabul qilinishi mumkin bo'lgan daromadlar bilan ta'minlashga qodir emasligi.

7. Pensiya islohotlarini amalga oshirish yoki uni chuqurlashtirishning quyidagi asosiy yo'nalishlarida: pensiyalar miqdorining Pensiya jamg'armasiga qo'yiladigan qo'yilmalar miqdori bilan bog'lanishini kuchaytirish maqsadida pensiyalarni tayinlash tizimini isloh qilish; individual pensiya hisobraqamlarida qo'yilgan mablag'lar uchun: a) inflyatsiyani qoplaydigan; b) tijorat banklaridagi muddatli omonatlarning daromadlari bilan taqqoslanadigan darajadagi daromadlarni olishga imkon beruvchi jamg'ariladigan tizimning ishlash mexanizmini yaratish; xususiy tadbirkorlikni yanada rivojlantirish va iqtisodiyotning norasmiy sektorini legallashtirishning zaruriy sharti sifatida biznesni yuritishning solikli va soliqsiz xarajatlarini optimallashtirish; pensiya jamg'arilmalarini samarali joylashtirish va aholining jamg'arilmalarini jalb qiladigan hamda joylashtiradigan moliyaviy institutlar o'rtasida raqobatni vujudga

keltirish uchun sharoitlarni yaratishning sharti sifatida moliyaviy bozorlarni rivojlantirish lozim.

Uchinchi bob bo'yicha xulosa

Byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining daromadlari va xarajatlari mutanosibligini ta'minlashda fuqarolarni pensiya sug'urtasi tizimi bilan qamrab olish eng ustuvor vazifalardandir.

O'zbekiston Respublikasining mustaqilligi milliy pensiya ta'minoti tizimida yangi sahifa ochdi. Boshqa sohalaridagi kabi pensiya ta'minoti tizimida ham tub islohotlar amalga oshirilib, sifat o'zgarishlariga erishildi. Natijada, milliy pensiya tizimi takomillashib, bu holat pensionerlar va nafaqa oluvchilarning turmush farovonligini oshirish hamda pensiya ta'minoti moliyaviy resurslaridan samarali foydalanish imkonini bermoqda.

Mamlakatimizda pensiyaga chiqish yoshini ijtimoiy-iqtisodiy omillarni inobatga olgan holda, qadam-baqadan uzaytirib borish lozim. Bu holda turli ijtimoiy ziddiyatlarning yuzaga kelishini oldini olish uchun kech pensiyaga chiqishni rag'batlantiruvchi omillarni ishlab chiqish zarur bo'ladi. Bunda ishchi yoki xodim ko'proq mehnat qiladi, pensiyaga chiqishi kechiktiriladi hamda mazkur davr mobaynida Pensiya jamg'armasiga sug'urta badallarini o'tkazib boradi.

O'zbekistonda o'rta muddatli istiqbolda pensiya tizimining moliyaviy barqarorligini quyidagi yo'nalishlarda ta'minlash: pensiya tizimining moliyaviy barqarorligini ta'minlashga qaratilgan maqsadli davlat dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish; ko'p darajali kombinatsiyalashgan pensiya tizimini shakllantirish; "Nodavlat pensiya fondlari", "Davlatning ijtimoiy sug'urtalash", "Majburiy xususiy pensiya ta'minoti" kabi pensiya tizimini yaratish va rivojlantirishning huquqiy asosini tashkil etuvchi qonunlarni qabul qilish; O'zbekistonda pensiyani mehnat stajiga qarab to'lashdan sug'urta stajiga asosan to'lashga bosqichma-bosqich o'tish; "Birdamlik" pensiya tizimidan bosqichma-bosqich "Jamg'ariladigan" pensiya tizimiga o'tish siyosatini izchillik bilan amalga oshirish zarur.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Jahonda yuz berayotgan demografik o'zgarishlar, aholining o'sib borishi, band aholiga nisbatan keksa yoshlilarning ko'payib borayotganligi ko'pgina rivojlanayotgan mamlakatlarning pensiya ta'minoti tizimida moliyaviy muammolarni yuzaga keltirmoqda.

Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki pensiya xizmati darajasini ko'tarish, buning uchun qo'shimcha zahiralarini jalb etish, pensiya tizimlarining moliyaviy barqarorligini ta'minlash, ishchining pensiyasini bevosita uning o'z mehnati bilan qo'shgan hissasiga bog'lash hamda nodavlat pensiya tizimini shakllantirishga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish nazarda tutilmoqda.

Mavzuni o'rganish jarayonida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Pensiya jamg'armasi pensiyalar, ijtimoiy nafaqalar, kompensatsiya to'lovlarini va boshqa to'lovlarni tayinlashni, moliyalashtirishni, hisobga olishni va ularning to'lanishi monitoringini olib borishni, ushbu maqsadlarga yo'naltiriladigan maqsadli moliyaviy resurslarni jamlash bilan bog'liq asosiy vazifalari, funksiyalari va vakolatlarini belgilaydi. Pensiya jamg'armasi o'z ishlarini davlat organlari va boshqa tashkilotlar bilan o'zaro hamkorlikda amalga oshiradi.

2. Pensiya jamg'armasi pensiya to'lash manbai hisoblanib, uning mablag'lari fuqarolarning majburiy sug'urta ajratmalari hisobiga ham shakllantiriladi. Pensiya jamg'armasidan pensiya, nafaqa va kompensatsiyalarning o'z vaqtida va to'liq to'lanishini ta'minlash uchun uning daromad va xarajatlari muvofiqlashtirilishi zarur.

3. Hozirda davlatning eng muhim ijtimoiy muammolaridan biri – aholining turmush darajasi sifatini oshirish hisoblanadi. Buning yechimi esa pensiyaga chiqqan fuqarolarning yaxshi yashashlariga imkon beradigan pensiya ta'minoti tizimini yaratish hisoblanadi. Pensiya ta'minoti tizimini tuzishdan maqsad keksa fuqarolar faqir yashamasligi uchun davlatning xayriya qilishi emas, balki inson

keksayganda uning to'kin yashashiga imkon beradigan pensiya tizimini moliyalash usulini o'ylab topish, ijtimoiy adolatni ta'minlash bo'ladi. Turli davlatlarda bu maqsadga erishish yo'llari bir-biridan farq qiladi.

4. O'zbekistonda byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasini boshqarish samaradorligini oshirish va uning samarali faoliyat yuritishi uchun jahon tajribasidan foydalangan holda qonunchilikni takomillashtirish bo'yicha islohatlarni amalga oshirish lozim.

5. Pensiya jamg'armasining daromadlarini shakllantirishda muhim o'rinni yuridik shaxslarning mehnatga haq to'lash fondidan yagona ijtimoiy to'lovdan ajratmalar egallaydi. Pensiya jamg'armasi daromadlari 2017-yilda 19505,1 mlrd. so'mni tashkil qilib, 2013-yilga nisbatan 1,9 marta ortganligini ko'rish mumkin. Pensiya jamg'armasi daromadlari tarkibida ish haqidan yagona ijtimoiy to'lov 2013-2017-yillarda o'rtacha 52,6 foizni tashkil qilgan. Pensiya jamg'armasi daromadlari tarkibida sotilgan mahsulotlar hajmidan majburiy ajratmalar esa ushbu yillarda o'rtacha 16,4 foizni tashkil qilgan. Xulosa qilib aytganda, Pensiya jamg'armasi daromadlari tarkibida ish haqidan yagona ijtimoiy to'lov bo'yicha tushumlar ulushi salmoqli o'ringa ega.

6. Pensiya ta'minoti masalasi ayniqsa XX asrning 80-yillarida murakkablashdi – aynan shu vaqtda dunyoning rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlarida pensiya tizimi islohotlari boshlandi. Ishlayotganlar (to'laydiganlar) bilan ishlamayotganlar (pensiya oladiganlar) o'rtasidagi farq ko'paygani uchun taqsimlash tizimi ishlamay qoldi va bu muammo pensiya tizimini isloh qilishga majbur qildi. Pensiya ta'minotidagi farq, asosan, davlat xarajatlari hisobidan qoplanardi, ya'ni bu ham pensiya ta'minoti o'zgarishiga sabab bo'ldi.

7. Byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi faoliyatini samarali tashkil etishda quyidagi taklif-tavsiyalardan foydalanish maqsadga muvofiqdir:

– byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi daromadlari bazasini mustahkamlash hamda daromadlar va xarajatlar mutanosibligini ta'minlash maqsadida fuqarolarni pensiya sug'urtasi tizimi bilan to'la qamrab olish zarur;

– ayollar va erkaklar umr ko‘rish davomiyligi va ijtimoiy sug‘urta badallarini to‘lash vaqti davomiyligini hisobga olgan holda pensiya yoshi va ish stajini yahlitlash lozim (ayollar 58 yoshda 23 yillik ish staji bilan yoshga doir pensiyaga chiqadilar, ularning o‘rtacha umr ko‘rish davomiyligi-o‘rtacha 75,8 yil, erkaklarda 63 yoshda 28 yillik ish staji bilan yoshga doir pensiyaga chiqadilar, ularning o‘rtacha umr ko‘rish davomiyligi-o‘rtacha 71,1 yil);

– ish beruvchilar va ishlovchilar tomonidan to‘lanadigan majburiy sug‘urta badallari o‘rtasida tafovutni qisqartirish ya’ni, ishlovchilarning hissasini bosqichma-bosqich oshirib borish. Rivojlangan mamlakatlar tajribasidan kelib chiqqan holda yagona ijtimoiy to‘lov foiz stavkasini yilma-yil kamaytirib borish, sug‘urta badallarini esa oshirib borish maqsadga muvofiqdir;

– pensiya ta’minotida imtiyozli pensiyaga chiqadiganlar ro‘yxatini qayta ko‘rib chiqish kerak va samarasiz imtiyozli pensiyalarni bekor qilish lozim;

– aholini ijtimoiy himoyalash tizimida yolg‘iz qariyalar, pensionerlar, nogironlar va ayniqsa boquvchisini yoqotgan oilalarning ijtimoiy holatiga alohida e’tibor berish va ularning pensiya hamda nafaqa miqdorlarini oshirib borish lozim;

– pensiya so‘rab murojaat etayotganlarga Pensiya jamg‘armasining malakali hodimlarini jalb etish, qolgan hodimlarni malakasini oshirish, ularga kasb-etika qoidalarini mukammalroq o‘rgatish maqsadga muvofiqdir;

– “Fuqarolarning davlat pensiya ta’minoti to‘g‘risida”gi Qonunning talablariga asosan pensiyani hisoblab chiqarishda inobatga olinadigan o‘rtacha ish haqi eng kam ish haqining sakkiz barobari bilan chegaralanishini qayta ko‘rib chiqish maqsadga muvofiqdir;

– nodavlat pensiya tizimini shakillantirish uchun qonunchilik asoslarini yaratish zarur;

– davlat pensiya ta’minotiga oid qonuniy-me’yoriy hujjatlarning ko‘payib ketganligi bois hammasini bir tizimga keltirish, tegishli o‘zgartirishlar kiritish orqali yangi “Pensiya kodeksi”ni ishlab chiqish kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Me'yoriy-huquqiy hujjatlar

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. 1992-yil 8-dekabr.
2. O'zbekiston Respublikasining Soliq Kodeksi. 2007-yil 25-dekabr.
3. O'zbekiston Respublikasining Byudjet kodeksi. (O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2013-y.
4. O'zbekiston Respublikasining 1993-yil 3-sentyabrdagi "Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida"gi Qonuni.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2009-yil 30-dekabrdagi "Fuqarolarning pensiya ta'minoti tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-4161-sonli Farmoni.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 22-yanvardagi "2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini "Faol tadbirkorlik, innovatsion g'oyalar va texnologiyalarni qo'llab-quvvatlash yili"da amalga oshirishga oid Davlat dasturi to'g'risida"gi PF-5308-sonli Farmoni.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-sonli Farmoni.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015-yil 18-fevraldagi "Keksalarni e'zozlash yili" Davlat dasturi to'g'risida"gi PQ-2302-sonli Qarori.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015-yil 22-dekabrdagi PQ-2455-sonli "2016-yil uchun O'zbekiston Respublikasining asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va davlat byudjeti parametrlari to'g'risidagi" Qarori.
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 27-dekabrdagi PQ-2699-sonli "2017-yil uchun O'zbekiston Respublikasining asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va davlat byudjeti parametrlari to'g'risidagi" Qarori.

11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 29-dekabrda PQ-3454-sonli "O'zbekiston Respublikasining 2018-yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va Davlat byudjeti parametrlari to'g'risida"gi qarori

12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 2-fevraldagi "Ish haqi, pensiya, nafaqa va stipendiyalarni to'lash mexanizmini takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-2753-sonli Qarori.

13. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 13-martdagi "Pensiyalar va nafaqalar to'lash mexanizmini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2826-sonli Qarori.

14. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2000-yil 15-noyabrdagi 444-sonli "O'zbekiston Respublikasi pensiya ta'minoti tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori.

15. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2004-yil 21-oktyabrdagi "Byudjetdan tashqari pensiya jamg'armasini boshqarishni yanada takomillashtirish to'g'risida"gi 490-sonli Qarori.

16. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2011-yil 7-apreldagi 107-son qarori bilan tasdiqlangan "Pensiya tayinlash uchun zarur bo'lgan ish stajiga ega bo'lmagan qariyalarga va mehnatga layoqatsiz fuqarolarga nafaqalar tayinlash va to'lash tartibi to'g'risida"gi Nizom.

17. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2011-yil 8-sentabrdagi "Davlat pensiyalarini tayinlash va to'lash tartibini yanada takomillashtirishga yo'naltirilgan normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida"gi 252-sonli Qarori.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti asarlari va ma'ruzalari

18. O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.Karimovning mamlakatimizni 2015-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasi majlisidagi ma'ruzasi: Bosh maqsadimiz – mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiyl mulkchilik,

kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir.

19. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2017. - 104 b.

3. Darslik va o'quv adabiyotlari

20. Allayarov Sh., Toshmuxeamedova D. Davlat pensiya ta'minoti. O'quv qo'llanma. – T.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2015. – 232 b.

21. Axmedov D.Q. Ijtimoiy ta'minot huquki. Mas'ul muharrir: yu.f.d. I.Nasriev. – T.: “TDYUI”, 2008. – 202 b.

22. Борисенко Н.Ю. Пенсионное обеспечение. Учебник. – М.: «Дашков и К0», 2009. – 576 с.

23. Бровчак С.В. Пенсионное обеспечение. Российский и зарубежный опыт. – М.: «Инфра», 2009. – 120 с.

24. Vahobov A., Malikov T. Moliya. Darslik. –T.: “Noshir”, 2012. – 676 b.

25. Mamatov B.S. Pensiya jamg'armasi faoliyati. – T.: “Barkamol fayz media”, 2017. – 280 b.

26. Inson huquqlari bo'yicha xalqaro shartnomalar. – T.: “Adolat”, 2004. – 350 b.

27. OECD Global Pension Statistics and Annual Survey of Public Pension Reserve Funds.

28. Philip E.D. Pension Funds: Retirement-Income Security and Capital Markets: An International Perspective. Published to Oxford Scholarship Online: March 2012.

29. Jun Peng. State and Local Pension Fund Management. (Public Administration and Public Policy) 0th Edition. USA: Publisher: Auerbach Publications (August 21, 2008). – 288 p.

4. Davriy nashrlar (gazeta va jurnallar)

30. Vaxabov A.V. Milliy pensiya tizimini moliyaviy barqarorligini ta'minlash mexanizmi va amalga oshirish dastaklari. “O'zbekiston Respublikasida

pensiya ta'minoti tizimining dolzarb muammolari" mavzusidagi ilmiy-amaliy anjumani tezsilar to'plami. 2017-yil 14-mart. – T.: "IQTISOD MOLIYA", 2017. 15-b.

31. Умурзаков Б. Социальные и демографические особенности совершенствования пенсионного обеспечения Узбекистана. "O'zbekiston Respublikasida pensiya ta'minoti tizimining dolzarb muammolari" mavzusidagi ilmiy-amaliy anjumani tezsilar to'plami. 2017-yil 14-mart. – T.: "IQTISOD MOLIYA", 2017. 5-9-b.

32. Raxmonov D.A. Pensiya tizimi: aholini ijtimoiy himoya qilishning ustuvor yo'nalishi. – Toshkent, "Birja-ekspert" jurnali, №6 (90). 2015. 26-b.

33. Костюнина Г.М. Реформирование пенсионных систем в странах Латинской Америки // Труд за рубежом. – 2007. – №3. – С.7 9-97.

34. Mamatov B., Achilov U. Byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining moliyaviy barqarorligini mustahkamlash. "Xalqaro moliya va hisob" ilmiy elektron jurnali, 4-son. 2017.

35. Скурова А.В. Развитие системы негосударственного пенсионного страхования в России и за рубежом: автореф. к.э.н. – Москва, Всероссийская академия внешней торговли, 2011. – С. 25.

36. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi Sirdaryo viloyati bo'limi ma'lumotlari.

37. John Bailey, Jones YueLi. The effects of collecting income taxes on Social Security benefits. Journal of Public Economics. Volume 159, March 2018, Pages,128-145. <https://www.sciencedirect.com>.

5. Internet saytlari

- 38. www.gov.uz (O'zbekiston Respublikasi hukumat portali);
- 39. www.mf.uz (O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi rasmiy sayti);
- 40. www.lex.uz (O'zbekiston Respublikasi milliy qonunchiligi);
- 41. www.stat.uz (O'zbekiston Davlat statistikasi qo'mitasi sayti);
- 42. <http://pfru.uz> (O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining sayti);
- 43. <https://www.xb.uz>. (O'zbekiston Respublikasi Xalq banki);

44. <http://www.cbu.uz/uzc>. (O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki).